

Pražská vysoká škola psychosociálních studií

**Kresba ideální rodiny jako možný ukazatel
psychosociální deprivace dítěte**

Radka Guschlbauerová

Vedoucí práce: Mgr. Jan Kulháněk

Praha 2014

Prague college of psychosocial studies

**The drawing of an ideal family as a possible
indicator of psychosocial deprivation of
children**

Radka Guschlbauerová

The Bachelor Thesis Work Supervisor: Mgr. Jan Kulhánek

Praha 2014

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradě
s využitím pramenů a literatury uvedených v seznamu

V Praze, dne.....

Děkuji panu Mgr. Janu Kulhánkovi, za odborné vedení, vstřícnou konzultaci a pomoc při vytváření této práce. Dále děkuji Mgr. Lence Jiříčné a Mgr. Miroslavě Majerníkové za pomoc a podporu při práci. V neposlední řadě děkuji Bc. Barboře Macháčkové za pomoc s výzkumnou částí, výběrem respondentů a samotného umožnění výzkumu.

Anotace: Má práce s názvem „Kresba ideální rodiny jako možný ukazatel psychosociální deprivace dětí pojednává o dětské kresbě jako možném sdělení pocitů, fantazií a vztahů dítěte k členům rodiny. Práce má část teoretickou a praktickou. Teoretická část se skládá z 5 kapitol. První kapitola se zabývá charakteristikou období mladšího školního věku, navazuje kapitola druhá, její charakteristice dle funkčnosti a problémy interpretace získaných dat. Třetí kapitola má za úkol seznámit s projektivními metodami, druhy metod, jejich použitím. Následující kapitola se zabývá dětskou kresbou jako diagnostickým nástrojem, jsou zde popsány důležité aspekty projevů chování dítěte při kresebné činnosti. Poslední kapitola se zabývá psychickou deprivací dětí, druhy, projevy, prevencí. Část praktická, je v podobě kvalitativního výzkumu. Výzkumný vzorek se skládá z dětí, z dětského domova a funkčních rodin, celkový počet zkoumaných osob je 10. Cílem výzkumu je zjistit, zdali je rozdíl v kresbě ideální rodiny dětí z dětských domovů a dětí z funkčních rodin. Dílčím cílem je pak zjistit, jaké jsou rozdíly v kresbách dětí.

Klíčová slova: Mladší školní věk, rodina, funkce rodiny, projektivní metody, dětská kresba, dětská deprivace

Abstrakt : This thesis „Drawing Ideal Family as a Possible Indicator of Children's Psychosocial Deprivation“ deals with kids' drawing as a possible means of sharing emotions, images and relationships of the child towards its family members. The thesis is divided into a theoretical and a practical (research) part. The former consists of five chapters. Chapter one describes the school age with subsequential explanation of family functionality and the issue of interpretation of obtained data in Chapter two. Chapter three inquires into projection methods, their types and their use in practice. The following chapter deals with children's drawing as a tool of diagnostics with description of important aspects of child's behaviour during the drawing process. The last Chapter of the theoretical part comprises the issue of psychological deprivation of children, its kinds, symptoms and, last but not least, the prevention thereof. The practical part of the thesis involves qualitative research, including kids rising both in children's homes and ordinary functioning family, with total amount of 10 children. The goal of the research whether or not there is a difference in picture of ideal family drawn by children from the former and the latter group. Difference in individual drawings among the kids are also assessed.

Key words: school age, family, family function, projection methods, children's drawing, deprivation of children

OBSAH

I. Teoretická část

Úvod.....	10
1. Mladší školní věk.....	12
1.1. Mladší školní věk a kognitivní schopnosti.....	12
1.2. Emoční a sociální vývoj dítěte.....	14
2. Rodina.....	15
2.1. Rodina a její funkčnost.....	15
2.1.1. Rodina funkční.....	15
2.1.2. Rodina dysfunkční.....	16
2.2. Rodinné fungování.....	16
2.3. Problém interpretace rodinných dat.....	17
3. Projektivní metody.....	19
3.1. Dělení projektivních metod.....	20
3.1.1. Verbální projektivní metody.....	20
3.1.2. Grafické projektivní metody.....	21
3.1.3. Manipulační projektivní metody.....	21
4. Dětská kresba.....	22
4.1. Kresba rodiny.....	26
4.1.1. Kresba naší (nebo nějaké) rodiny (Draw-a-Family Test).....	26
4.1.2. Nakreslete kinetickou rodinu (Kinetic-Family- Drawing).....	27

4.1.3. Teoretický základ.....	27
4.1.4. Vypracování testu.....	27
4.3. Příklady neúplných kreseb.....	29
4.3.1. Vynechání sama sebe z kresby rodiny.....	29
4.3.2. Nakreslení chybějícího člena rodiny.....	30
4.3.3. Vynechání matky či otce.....	30
5. Dětská deprivace.....	31
5.1. Projevy deprivace u dětí.....	32
5.2. Typy deprivace u dětí.....	34
5.3. Možnosti prevence psychické deprivace u dětí.....	34
II. Praktická část.....	36
1. Kvalitativní šetření.....	36
1.1. Cíle výzkumného šetření.....	36
1.1.1. Hlavní cíl výzkumu.....	36
1.1.1. 2 Dílčí cíl.....	36
1.1.2. Výzkumná otázka.....	36
1.2. Popis výzkumného vzorku.....	37
1.3. Použité metody.....	37
1.3.1. Klinické metody.....	37
1.3.1.1. Rozhovor.....	37
1.3.1.2. Pozorování.....	38

1.3.1.3. Analýza produktů lidské činnosti.....	38
1.3.2. Testové metody.....	38
1.3.2.1. Grafické projektivní metody.....	38
1.4. Hypotézy.....	39
1.5. Výsledky.....	39
1.5.1. Kresba dětí z dětského domova.....	39
1.5.2. Kresba dětí z funkčních rodin.....	44
1.6. Verifikace a falzifikace hypotéz.....	48
1.7. Závěr výzkumného šetření.....	49
Závěr.....	50
Seznam použitých pramenů a literatury.....	52
Seznam příloh.....	54

I. TEORETICKÁ ČÁST

ÚVOD

Tato bakalářská práce s názvem Kresba ideální rodiny jako možný ukazatel psychosociální deprivace dítěte, se zaměřuje na dětskou kresbu, respektive kresbu tzv. ideální rodiny v pojetí dvou, značně odlišných skupin – dětí mladšího školního věku vyrůstajících od narození v dětském domově oproti těm z normálních funkčních rodin. Téma shledávám zajímavé, svoji práci jsem si zvolila s cílem pokusit se nahlédnout do podstaty kresby jako možnosti, prostředku k vyjádření emocí, postojů, myšlenek, snů a představ dítěte.

Teoretická část práce se skládá z 5 kapitol, obsahujících poznatky poskytující základní přehled o problematice dětské kresby ideální rodiny tak, jak jsou popsány v související odborné literatuře.

První kapitola je věnována charakteristice období mladšího školního věku. Nejsou popsána veškerá vývojová období, nýbrž jen to vztahující se přímo k vybrané cílové skupině výzkumu. V úvodní kapitole jsou popsány změny jednak tělesné, jednak v pohybových schopnostech. Pozornost je dále zaměřena na souhrn změn tzv. kognitivních funkcí dítěte. Je zde tedy pojednáno o myšlení, uvažování, emočním a sociálním vývoji dítěte mladšího školního věku a rovněž o paměti. Zmínili jsme např. vývoj paměťových schopností autorky Vágnerové (2006).

V navazující, druhé kapitole o rodině je tato charakterizována dle funkčnosti, dále jsou vyjmenovány základní znaky rodin tzv. funkčních a dysfunkčních v pojetí např. Matouška (1993). Zmíněno je i rodinné fungování dle Sobotkové (2001). Závěrečné doplnění této podkapitoly se vztahuje k problému interpretace rodinných dat.

Následující kapitola poukazuje na dětskou kresbu jako na diagnostický nástroj z řady projektivních metod, kterými se daná kapitola zabývá. Kapitola čtvrtá je poté již zaměřena na samotnou dětskou kresbu, kde je uvedena přehledná tabulka vývoje grafomotorických schopností dítěte při kreslení dle autorky Loosové a kol., dále jsou sumarizovány poznatky o kresbě, např. výpovědní hodnota výtvaru -co nám kresba může říci o dítěti, o jeho projevech. Jsou popsány důležité aspekty pozorování

projevů chování a jednání dítěte při kresebné činnosti, co je třeba sledovat, tj. např. jak si dítě ke kresbě sedá, je – li nervózní či klidné, jeho preferenci pomůcek, výběr tužky nebo pastelky a v jakém pořadí aj. Pro správnou interpretaci výsledků je nutné zaměřit se také na rozložení papíru, typy čar, gumování, obsah kresby, pořadí nakreslených postav ideální rodiny, umístění (= lokaci) postav a předmětů v prostoru apod., což je rovněž v kapitole podrobně popsáno. Zabýváme se i problémem vynechání postav v kresbě ideální rodiny a tím, jak toto interpretovat, jaký význam může mít absence např. matky v kresbě pro dítě samotné a pro hodnotitele kresby.

Poslední část teorie se věnuje fenoménu psychické deprivace, neboť právě kresba může být u dětí nástrojem k jejímu vyjádření. V souvislosti s tímto faktem je vymezen pojem psychická deprivace, její typy a projevy především u dětí z dětských domovů dle Matějčka (1974). Je zde rovněž zmíněno, jak deprivaci u dětí zamezit či zmírnit její dopad na psychiku. Největší důraz je v tomto případě kladen samozřejmě na rodiče a jejich výchovný styl, na co nejvíce podnětné rodinné zázemí a také na možnost obrátit se při potřebě na „institucionální“ odborné služby – terénní pracovníci apod.

Praktická část této práce je popisem realizovaného výzkumu. Hlavním cílem výzkumu je: zjistit, jestli jsou rozdíly v kresbě dětí z dětského domova (DD), oproti dětem z funkčních rodin. Dílčím cílem je zjistit, jaké jsou rozdíly v kresbě dětí z DD, oproti dětem z funkčních rodin a popsat znaky deprivčních projevů u dětí z dysfunkčního prostředí (DD).

V jednotlivých oddílech této části práce je postupně vymezen výzkumný vzorek, který je tvořen z 10 zkoumaných osob -5 z funkčních rodin, 5 z dětského domova, dále metodologie výzkumu, tj. pozorování, rozhovor, analýza kresby.

Ve výzkumu jsou postulovány 3 hypotézy. Ve značně obsáhlém oddíle výsledky je podrobně popsána každá jednotlivá kresba. Nejprve je vždy popsána stručná kazuistika dítěte, dále pozorování, následně podána stručná charakteristika kresby každé ZO s cílem zmapovat představu dítěte o dokonalé rodině. Snahou praktické části práce je poukázat na to, jak se dítě pomocí kresby rodiny může vyjádřit a ukázat své pocity, myšlenky a přání.

1. Mladší školní věk

V této kapitole bude popsána jen určitá vývojová etapa dítěte-mladší školní věk - a její psychologická a sociální specifika. Z hlediska kontinuity vývoje jedince by zde mělo být jistě zmíněno každé období, novorozeneckým počínaje, to však není primárním cílem práce. Ústředním tématem je charakteristika dětské kresby, a proto teoretickou část práce zacílíme na tento výsek životní etapy člověka.

Období mladšího školního věku je obdobím mezi 6. až 12. rokem dítěte. Mladší školní věk lze charakterizovat jako období klidné a bez velkých konfliktů. Jedná se globálně o období se signifikantními změnami v oblasti tělesného vývoje, zdokonaluje se rovněž hrubá a jemná motorika a morální uvažování dítěte.

Začátek povinné školní docházky je významným mezníkem v životě dítěte. Nástup do školy představuje výraznou změnu dosavadního života dítěte a ovlivňuje další formování dětské osobnosti. Zátěž vyvolaná náhlou změnou životních podmínek na počátku školní docházky může přesáhnout adaptační možnosti a ohrozit zdraví, psychický vývoj a výsledky školní práce dítěte. Dítě se na počátku povinné školní docházky musí vyrovnat se značným omezením pohybu, musí vydržet poměrně dlouho klidně sedět, velmi se omezí i pobyt na čerstvém vzduchu. Také školní práce klade velké nároky na nervovou soustavu dítěte na jeho smyslové vnímání a abstraktní myšlení. Důsledkem soustavného pracovního zatížení je únava, u dětí s nižšími adaptačními schopnostmi se může projevit zhoršení tělesného a zdravotního stavu. Dítě by proto mělo být na tuto změnu připraveno, mělo by být tzv. školsky zralé.¹

1.1 Mladší školní věk a kognitivní schopnosti

U jedince mladšího školního věku zaznamenáváme rovněž posun v kognitivních schopnostech. Ve srovnání s obdobím předškolním se značně zlepšuje pozornost – délka, kvalita i ostatní složky, schopnost zpracování informací, zostřuje se celkové vnímání okolních podnětů a schopnost jednotlivé podněty rozlišit dle důležitosti a

¹ LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie 2., aktualizované vydání*. Praha: Grada, 2006, s. 45

významu k vlastní osobnosti. Vnímání se postupně stává diferencované a integrované.

V myšlení přibývá abstrakce, narůstá obecný pojmový aparát, schopnost analýzy a syntézy, indukce a dedukce.²

V paměti dochází zejména k přechodu z nezáměrného zapamatování si na paměť záměrnou, dále schopnost zapamatovat si větší množství informací za kratší dobu, rozvoj logické paměti. Nerozvíjí se pouze paměť mechanická, ale objevují se již i náznaky paměti logické. Logická paměť hraje v našem životě daleko větší roli než paměť mechanická. Poznatky získané jejím prostřednictvím jsou pro člověka obvykle přínosnější a i lépe zapamatovatelné, je tedy nutné žáky naučit tuto paměť správně používat a rozvíjet.

Primární činností se ve škole stává učení. Zatímco v první třídě se ještě uplatňuje učení senzomotorické, od druhého ročníku už převládá učení pamětné. Paměť na počátku školní docházky dítěte je převážně mechanická. Zpočátku si žáci zapamatují nahodile a nesystematicky informace a události, které je nějakým způsobem zaujaly nebo ovlivnily. S přibývajícimi poznatky je však ukládání do paměti stále více logické. Během mladšího školního věku se zvyšuje i kapacita paměti. Zatímco 6 – 7leté děti jsou schopny podle Piageta reprodukovat větu o šesti slovech, žáci na konci prvního stupně základní školy mohou zopakovat větu o osmi slovech. To je důsledkem využití logických souvislostí. Od šesti let postupně roste i rychlost zpracování informace a její uložení do paměti. Pro mladší školní věk je charakteristický způsob uchovávání v paměti opakování.³

Vývoj dětské paměti se projevuje ve třech oblastech, jak jej popisuje Vagnerová (2006):⁴

- zvýšením kapacity paměti a rychlosti zpracování informací
- osvojením paměťových strategií, jejich efektivnějším a flexibilnějším využitím
- rozvojem paměti, tj. obecných znalostí o fungování paměti i o vlastních paměťových schopnostech

² MACHOVÁ, J. *Biologie člověka pro učitele*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002, s. 216

³ PIAGET, J., INHELDEROVÁ, B. *Psychologie dítěte*. Praha: Portál, 2001, s. 48

⁴ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2005, s. 65

1.2 Emoční a sociální vývoj dítěte

Emoční vývoj i socializace prochází od počátku školní docházky dynamickým vývojem. Hlavním zdrojem formativních vlivů již přestává být výhradně rodina a dítě získává možnost různorodějších interakcí mezi svými vrstevníky (Řezáč, 1998).

Žák přijímá v novém prostředí nové sociální role a získává si určitou pozici ve skupině. Sžívá se s rolí žáka a spolužáka, z druhé strany poznává roli učitele. Také se výrazně upevňují sexuální role podle vzorců chování, které se od každého očekávají v různých pozicích a situacích.

Uvědomělejší je i sebehodnocení a sebepojetí, i když je pro ně stále charakteristická jistá labilita a zřejmá závislost na momentálním dění kolem jeho osoby. Nejdříve vnímá a popisuje jen svoje vnější charakteristiky. Postupně si uvědomuje svoje vlastnosti i vlastnosti lidí kolem něho. Dítě se ještě neumí zcela oprostít od závislosti svého vnitřního ladění na vnějších projevech chování. Jde o neschopnost introspekce.⁵

Rychle narůstá i schopnost seberegulace. Dítě v roli žáka musí přijmout postavení, kdy je jedním z mnoha svých vrstevníků, a být schopno potlačit své aktuální potřeby.

Pro tento věk je typické pozitivní, optimistické emoční ladění. Děti lépe chápou svoje pocity a mohou je definovat. Ve školním věku děti začínají užívat a rozumět formě emoční komunikace, když projevují empatii, sociální oporu a vyjadřují takto svoje pocity. Uvědomují si, že mohou svoje emoce ovládat a regulovat, tato schopnost se postupně rozvíjí i během dalších vývojových období.⁶ V jejich emočním chování se tedy objevuje volní záměr.

⁵ ČAČKA, O. *Psychologie vrstev duševního dění osobnosti a jejich autodiagnostika*. 2. vyd. Brno: Doplněk, 1998, s. 48

⁶ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha : Karolinum, 2005, s. 81

2 Rodina

Druhá kapitola bude zaměřena na pojem rodina a její fungování, na rodinu funkční, dysfunkční a také na problematiku interpretace rodinných dat. Jelikož se ve své práci zaměřuji na kresby dětí mladšího školního věku jak z funkčních rodin, tak z dětského domova, považuji za důležité tyto pojmy uvést a objasnit.

Dle psychologického slovníku (2000) je rodina společenskou skupinou, která je spojena manželstvím nebo pokrevními vztahy, odpovědností a vzájemnou pomocí.⁷

2.1 Rodina a její funkčnost

2.1.1 Rodina funkční

Tento typ rodiny můžeme také nazvat rodina harmonická, bezproblémová, zdravá nebo nekónická. Charakteristická je dbáním na prospěch a zajištěním dobrého vývoje dítěte.

Jedná se o rodinu funkční, tj. bez nemoci, neboli poruchy, bez patologie v rodinných vztazích. Panuje zde příznivá atmosféra, rodina a její členové poskytují dostatečné zázemí pro růst dítěte. Komunikace mezi rodiči a dětmi není problémová, ve vzduchu nezustávají viset nedořešené otázky, děti mohou vyslovit vlastní názor. Je zde vyvážená pozice trestů a odměn. Mezi členy rodiny je zřejmý vzájemný ohled a respekt. Jasná je také hierarchie odpovědnosti. Funkční rodina je dále charakteristická pevnou koalicií mezi rodiči, kterou nedokáže trvale ohrozit žádný vnější vliv a také otevřeností pro nové myšlenky a řešení problémů. Komunikace je aktivní, s dialogy. Nezkresleně je interpretována sociální realita. V tak zvané funkční rodině je kladen důraz na tradice, dle nichž se rodina jako celek orientuje ve svém běžném životním cyklu.⁸

⁷ HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000.,s.512

⁸ MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993, 124 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství)..., s. 117-119

2.1.2 Rodina dysfunkční

Pod tímto pojmem chápeme rodinný celek s výskytem závažnější poruchy některých nebo všech jejich funkcí, které: poškozují zdravý vývoj a prospěch dítěte a také ohrožují rodinu jako celek. Synonymem je rodina klinická, nemocná, mající nějakou poruchu, přičemž tuto poruchu není rodina schopna aktivně vyřešit sama. Je nutná pomoc zvenku, ať už laická, od kamarádů a přátel, anebo odborná psychologická, zpravidla dlouhodobější intervence. Atmosféra je charakteristická značnou nedůvěřivostí, nepříjemností. Vládne nepřátelské chování, jehož odměnou je též nepřátelství, razantní odvěta nebo bezpodmínečná kapitulace. Přání, potřeby jednotlivých členů jsou vnímány a brány jako nepřijatelné, neoprávněné a nejsou přijímány. Rozdělení odpovědnosti mezi členy je neurčité, každý jednatel se odpovědnosti vyhýbá, či ji naopak chce strhnout na sebe, a to i s tím rizikem, že ji nakonec neunes. Tento typ společenství nedokáže zvládnout běžné vedení domácnosti, může docházet k řadě problémů. Další charakteristické znaky dysfunkční rodiny: zmatečná, chaotická komunikace, vzájemná nedorozumění, nehledají se nové způsoby řešení konfliktů, projevy beznaděje a zoufalství.⁹

2.2 Rodinné fungování

Vymezení rodinného fungování nám podává S.R. Sauber s kolegy (1993, cit. dle Sobotková, 2001). Autoři pojem definují jako schopnost rodiny fungovat ve čtyřech rozhodujících oblastech:

- Fungování v osobní oblasti - tj. spokojenost nejen s rolí, ale i s pozicí v rodině, kterou jednotliví členové mají
- Fungování v manželské, partnerské oblasti- tj. vzájemný soulad partnerů, spokojenost v sexuální oblasti)
- Fungování v oblasti rodičovské - tj. pocit obohacení z role rodiče, odpovědnost za výchovu dětí.
- Fungování v socioekonomické oblasti- tj. sociální začlenění rodiny, ekonomická úroveň, možnost sociální podpůrné sítě.¹⁰

⁹ Tamtéž, s. 192

¹⁰SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001, 173 s. ISBN 80-717-8559-8., s. 42

2.3 Problém interpretace rodinných dat

Často se stává, že jsou získané informace o rodině personálem interpretovány jinak, než rodinou samotnou. Rozdíly interpretace vznikají ze specifických významů a norem v soukromém životě rodiny. Ten se vyvíjí na základě dlouhodobé intimity, psychické i fyzické blízkosti a závislosti členů mezi sebou. K povaze rodiny, která je důvěrná, se úzce vztahuje hodnotová hierarchie rodiny a rodinné mýty. K nahlédnutí do podstaty hlubších rysů rodinného systému a ke správné interpretaci nám pomáhá respekt před jevovou realitou rodiny a také odstup od ní, říká Sobotková (2001).¹¹

Metodologickou problematikou explorační a interpretace rodinných dat se zabývala např. Peggy Pappová z Ackermanova institutu v New Yorku, na mezinárodním kongresu rodinné terapie v Krakově v roce 1990 (cit.dle Sobotková, 2001). Ve svém příspěvku hovoří o systému přesvědčení, zahrnující i rodinné mýty. Od nich se odvíjí určitá rodinná témata, která mohou být vyjádřena jako motto nebo slogan. Témata jsou spjata se vztahy a událostmi v rodině, které se vzájemně ovlivňují. Abychom se mohli lépe orientovat při sběru informací a následně je interpretovat, hledáme a následně nacházíme témata rodiny. Pokud se nám podaří dostat ze složitosti rodiny její systém přesvědčení, dále bychom k němu měli přistupovat s taktem a úctou, jako k jedinečnému a vzácnému zdroji porozumění rodině. Dále je podstatné znát charakteristické zvláštnosti jednotlivých věkových období, vědět o zákonitých fázích vývoje rodin. Protože stejná událost (úmrť partnera, rozvod) ve více rodinách může znamenat různou úroveň stresu a vyvolat odlišné reakce. A proto tutéž událost ve více rodinách lze interpretovat s odlišnostmi v závislosti na celkovém kontextu a situaci každé jednotlivé z nich.¹²

Při interpretaci rodinných dat se můžeme setkat s tím, že rodina vyjadřuje nechuť sdělovat své soukromé záležitosti přesně a úplně. Pomocí nám může být strategie v podobě kvalitní motivace rodiny a použití technik na snížení sociálně žádoucích výpovědí. Dalším způsobem může být sběr a využití dat o tom, jak sami členové rodiny interpretují svůj život. Zde se doporučuje kombinovat získání dat od každého

¹¹ Tamtéž, s. 76

¹² Tamtéž, s. 78

člena zvlášť a účelně konfrontovat percepce rodiny při společném setkání, poukazuje Sobotková (2001).¹³

Na závěr této podkapitoly, po prostudování literárních pramenů, si dovoluujeme stanovit následující tezi: Čím důvěrnější vztah jednotliví členové rodiny k posuzovateli naváží, tím větší je jejich ochota spolupráce, tím lépe také sdělují ústřední témata a tím snadnější a preciznější je potom jak celková interpretace, tak i vyhodnocení získaných dat o rodině.

¹³ Tamtéž, s. 79

3 Projektivní metody

Tato kapitola se zaměří na určitou kategorii vyšetřovacích postupů - projektivní metody. Mezi ně patří také samotná dětská kresba, která je předmětem mé práce.

Tento způsob vyšetření má za cíl poznávat celou osobnost zkoumaného jedince, nezaobírá se pouze vybranou složkou (příkladnou složkou může být inteligence). Minimální nebo dokonce žádná možnost záměrně zkreslit výsledky je výhodou projektivních technik, neboť zkoumaná osoba neví, co sleduje daný test a jaké by měly být její odpovědi, správné ani špatné odpovědi zde neexistují.

Za nevýhodu pokládají odborníci, např. Svoboda (2010), zejména vyhodnocování testu, které je značně individuální a závisí zejména na vědomostech vyšetřujícího, jeho osobnosti a zkušenostech s danou metodou.¹⁴

Samotný pojem „projekce“ byl zaveden do psychologie Sigmundem Freudem v roce 1849, výraz projekce používal pro označení obranného mechanismu proti úzkosti. Avšak první, kdo tento pojem použil v praxi, byl Sir Francis Galton, a to v rámci uskutečnění asociačního experimentu (pouze ale v kvalitativní formě, bez měření času). Jako metodu výzkumu osobnosti zkoumaného jedince definoval termín projekční techniky Frank v roce 1939. Dle Franka spočívá základ projekční techniky ve vyvolání různých reakcí, jejichž prostřednictvím zkoumaná osoba vyjadřuje dojmy ze svého osobního světa a vlastní osobnosti.¹⁵

Diagnostika dětí za použití projektivních technik má svá specifika. Z tohoto důvodu lze nalézt signifikantní odlišnosti v použití týchž metod u dětských, oproti dospělým klientům. U řady technik je u obou zmíněných skupin totožný podnětový materiál i interpretační postup. Avšak důležité je vnímat a akceptovat zvláštnosti projektivního zkoumání právě dětských klientů (in Kloučová, Morávek 1991). Tyto zmíněné metody jsou charakterizované následovně:

- Dětské Já prochází vývinem, struktura i rysy osobnosti jsou poměrně nestabilní.

¹⁴ SVOBODA, Mojmir. *Psychologická diagnostika dospělých*. Vyd. 4., V nakl. Portál 3. Praha, 2010, 343 s., s.149

¹⁵ KREJČÍROVÁ, Dana a Marie VÁGNEROVÁ. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Editor Mojmir Svoboda. Praha: Portál, 2009., s. 236

- U dětí mají hranice mezi vědomými a nevědomými procesy jiný charakter, nežli u dospělých.
- Dítě je mnohem citlivější na neznámé prostředí nežli dospělý – tento fakt se jistě odrazí v průběhu samotného psychologického sezení, což může mít vliv na vytváření jeho projektivních odpovědí.
- Interview s mladším dítětem poskytne řadu údajů i bez použití projekce. Dítě, oproti dospělému, totiž neprožívá vnitřní konflikty a při svých odpovědích je tedy přímočaré, nic nemaskuje, nezakrývá, „co na srdci a na jazyku, to v jeho odpovědi“.
- Pro děti předškolního věku platí, že interpretace podnětů odpovídá úrovni jejich vývoje.
- Při použití testů se jednotlivé děti ve schopnosti projekce do testových materiálů liší, také použité testy se od sebe liší, vzhledem k schopnosti vyvolání projektivních reakcí, jak poukazují Krejčířová a Vágnerová (2009).¹⁶

3.1. Dělení projektivních metod

Dle uplatnění v praxi je v odborných literárních pramenech nejčastěji uváděno následující dělení projektivních metod, např. Svoboda (1999). Toto je navíc rovněž jednoduché a srozumitelné z didaktického hlediska:

1. Verbální projektivní metody
2. Grafické projektivní metody
3. Manipulační projektivní metody¹⁷

3.1.1 Verbální projektivní metody

Projektivní metody globálně zahrnují velké množství diagnostických testů, metod a postupů.

¹⁶ KREJČÍŘOVÁ, Dana a Marie VÁGNEROVÁ. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Editor Mojmir Svoboda. Praha: Portál, 2009. s. 236

¹⁷ SVOBODA, Mojmir. *Psychologická diagnostika dospělých*. Vyd. 4., V nakl. Portál 3. Praha, 2010, 343 s, s.151.

Také verbálních projektivních metod existuje mnoho. V praxi si každý jednotlivý psycholog vždy vybere takový test, s nímž má největší osobní zkušenosti tak, aby dosáhl co možná největší výpovědní diagnostické hodnoty.

Mezi verbální projektivní metody patří tedy např: Slovní asociační experiment, Rorschachův test, Tematický apercepční test (TAT), Hand test, Rosenzweigův obrázkový frustrační test, Testy nedokončených vět, Rotterův test, Sentence Completion Test a další, jak je vyjmenovává Svoboda (2010).

3.1.2 Grafické projektivní metody

Samotný předmět mé práce, dětská kresba patří mezi grafické projektivní metody, nebo li kresebné techniky. Dále mezi ně patří Kresba lidské postavy, Test kresby stromu (Baum Test), Test tří stromů, test Dům-strom-člověk, Warteggův kresebný test, Test kruhu, Vícedimenzionální kresebný test, Myokinetická diagnostika aj. (Svoboda, 2010).¹⁸

V kresbě se odráží různé psychické procesy, které se v dítěti odehrávají. Projevuje se v ní typ temperamentu, emoční prožívání, úroveň jemné motoriky (Krejčířová, Vágnerová, 2009).¹⁹

3.1.3 Manipulační projektivní metody

Do této kategorie jsou zařazeny vyšetřovací metody, při jejichž administraci vyšetřovaná osoba manipuluje nějakým materiálem, vybírá, či volí. Mezi tento typ vyšetřovacích metod je řazen Lüscherův barvový test, Barevný pyramidový test, Chromatický asociační experiment, Mozaikový test M. Lowenfeldové, dále také třeba i Scénotest Gerdhild von Staab, vypočítává ve své publikaci Svoboda (2010).²⁰

¹⁹ KREJČÍŘOVÁ, Dana a Marie VÁGNEROVÁ. Psychodiagnostika dětí a dospívajících. Vyd. 2. Editor Mojmir Svoboda. Praha: Portál, 2009., s. 271

²⁰ SVOBODA, Mojmir. *Psychologická diagnostika dospělých*. Vyd. 4., V nakl. Portál 3. Praha, 2010, 343 s., s.151.

4 Dětská kresba

Kresba je ukazatelem jednak vnímání reality, jednak úrovně uvažování dítěte a jeho nazírání na svět. Právě v kresbě se projeví tendence zobrazit skutečnost očima dítěte, tedy tak, jak ji dítě chápe a vnímá. Z. Matějček (1994) podotýká, že dítě kreslí své znalosti o objektu, přesněji to, co o něm ví, z hlediska toho, co samotné považuje za důležité, tj. podle charakteristického prvku. Kresebné dovednosti dětí v mladším školním období, tj. přibližně v deseti letech, dosáhnou určité standardní úrovně, která se dále příliš nerozvíjí, tedy ne takovým způsobem, aby bylo možno posuzovat jejich souvislost s rozvojem obecné inteligence. Jelikož se tato diferenciální schopnost v pozdějším období ztrácí, nelze rozumové schopnosti pomocí kresebných metod orientačně hodnotit. K tomu, abychom mohli použít a usuzovat z kresebných dovedností dítěte, z jejich dosaženého vývojového stupně, je nutné splnění dílčích funkcí. Selhání v kresebných technikách může totiž být signálem poruchy v oblasti zrakového vnímání, senzomotorické koordinace, jemné motoriky, ale také koordinace a integrace těchto funkcí. V případě špatného výkonu dítěte je třeba zjistit, zdali nemá problémy v některých z těchto zmíněných složek.²¹

Pokud má mít kresba dítěte vypovídající hodnotu, je důležité, abychom kromě samotného dítěte, které kreslí, znali i jeho sociální a kulturní zázemí. Dále je pro hodnotitele kresby nutné zaměřit se v pozorování, na: chování dítěte při vytváření obrázku, oscilaci jeho pozornosti, celkového váhání a obtíží při činnosti. Zásadními diagnostickými znaky jsou obecně rovněž průběh kresby, např. iniciální postava, položení papíru na výšku nebo na šířku, rozložení na ploše papíru. Při interpretaci a vyhodnocení pak vycházíme jednak z analýzy kresebných prvků dítěte, jednak ze syntézy, v níž je důležité přihlídnout k charakteristickým pozitivním i negativním znakům obrázku. Použití různých typů čar je pak odrazem osobnostních rysů dítěte. Pro ilustraci uvedu několik příkladů: váhavé, jemné čáry, vytváří děti, které jsou bojácné, naproti tomu děti neklidné a agresivní kreslí čáry nekontrolované. Psychickou stabilitu projevuje dítě skrze použití lineárních čar a křivek, ty ale nesmí výrazněji převládat. Křivkám dává přednost mírné dítě, rovné čáry a úhly preferuje

²¹ KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009, 791 s., s. 272

realistické dítě. Myšlenky, které jsou na kresbě graficky zachyceny, umocňují barvy, které dítě použije. V kresbě lze vidět rozdíl barev, které upřednostňuje extrovert (červená, žlutá, oranžová) a kombinuje je. Introvert nepoužívá velké množství barev, příkladem použitých barev může být modrá, šedá, zelená. Bohatý podklad pro interpretaci dětské kresby, poskytují zobrazená témata, či postavy.²²

Při kresbě rodiny, která je předmětem této práce, pozorujeme dítě, jak vkládá na papír své představy sny a myšlenky, které jsou spojeny s jeho rodinou. Postavy nám přináší mnoho informací o osobnosti dítěte, o jeho afektivitě, významnou hodnotu má pořadí členů rodiny, které dítě interpretuje na papír. První bývá zobrazována milovaná osoba, nemilovaná osoba bývá často odbyta anebo ji dítě vůbec nezobrazí. Umístění postav na papíře a jejich rozmístění dává možnost pohledu na afektivní vztahy dítěte s jeho rodinou. O afektivitě také vypovídá individuální vzhled postav, každou postavu je tedy nutno studovat z hlediska její morfologie, postojů, atributů.

V kresbě se hodnotí velikost zobrazené postavy. Výrazně malé postavy kreslí děti úzkostné, pociťující nejistotu a nedostačivost, děti s neurotickými rysy. Naopak velké postavy zobrazují děti, které mají sklon k silnému prosazování se, agresivitě, často i děti s výchovnými problémy.

Dalším bodem hodnocení je kvalita čar. Předmětem pozorování je, zdali jsou čáry slabé, nejisté, črtané, či přerušované. Zdali dítě stínuje, černí, nápadně obraz opravuje, škrta. Gumování u dětí vyznačuje úzkost, depresi, vnitřní napětí, nejistotu. U neurotických dětí se také často objevuje nadměrně pečlivé provedení s mnoha detaily. S poruchami tělesné integrity může souviset chybné nebo nedostatečné spojení jednotlivých částí.²³

Nápadně malá, asymetrická hlava může být výrazem citové nerovnováhy, komunikačních a adaptačních obtíží. Děti, které se cítí bezmocné, vyčerpané, s pocitem prázdnoty, často vynechávají v kresbě podstatné části těla, jako je hlava, či trup, rysy obličeje, končetiny. Nápadné zpracování trupu se vyskytovalo u dětí s neadekvátním vztahem k vlastnímu tělu. Chybění trupu se vyskytuje např. u schizofreniků, značí poruchu vlastního tělesného schématu. Komunikační obtíže

²² DAVIDO, Roseline. *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Vyd. 2. Překlad Alena Lhotová, Hana Prousková. Portál, 2008, 205 s., viii s. barev. obr. příl., s. 125.

²³ŘÍČAN, Pavel a Dana KREJČÍROVÁ. *Dětská klinická psychologie*. Vyd. 1. Editor Mojmir Svoboda. Překlad Alena Lhotová, Hana Prousková. Praha: Grada, 1995, 398 s., s. 442

mohou vyznačovat nápadně krátké či deformované paže, mohou být odrazem nejistoty, strachu. Naopak vytěsněnou touhu po agresivním projevu mohou vyznačovat nadměrně velké paže. Oblečení postav vyznačuje sociální konformitu. Děti předvádivé, hysteriodní zakreslují postavy nápadně nebo nedostatečně oblečené.²⁴

Při hodnocení dětské kresby (nejen) předškolního věku, který je vývojově nejdůležitějším obdobím, je třeba přihlídnout k obecně daným zákonitostem vývoje dětské kresby: postava prochází vývojem dle věku: 3leté dítě kreslí hlavonožce, kolem 5ti let věku již kresba obsahuje řadu detailů, je barevná a obsahově bohatá. Mluví se o etapě spontánního realismu.²⁵

Mezi pátým a šestým rokem dítě začíná kreslit podle představy „z paměti“. Kresba už není lineární, ale začíná být dvojdímní (paže, nohy, krk). Postavy jsou kresleny oblečeny, oblečení doráží diferenciaci pohlaví. Dítě přidává detaily, které se vztahují k dané osobě nebo objektu (deštník, záclony na okně). K tomuto období patří ortoskopie – přímé vidění objektů. Předměty jsou kresleny zepředu. Po 10. roce nastupuje období naturalistické kresby. Dítě vystihuje proporce, pohyb, aktivitu, používá stínování, postavy kreslí z profilu. Začíná kreslit podle předlohy, modelu, přírody, jak se mu daný předmět zdá ve skutečnosti. Příhoda (1977) uvádí, že realistickým kreslením končí vývoj spontánní kresby. Kresbě dovednosti dozrály a nadále se příliš nemění.²⁶

²⁴ Tamtéž, s. 443

²⁵ VELENTA, M., MICHALÍK, J., LEČBYCH, M.: *Mentální postižení v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*, Praha: Grada Publishing, a.s., 2012, s. 162.

²⁶ MLČÁKOVÁ, R.: *Grafomotorika a počáteční psaní*, Praha: Grada Publishing, a.s., 2009, s. 32

Tab.1 Grafomotorický vývoj (podle Looseové, Piekertové, Dienerové, 2001)

Věk (přibližně)	Motorika
2–4 měsíce	<ul style="list-style-type: none"> ■ náhodné uchopení
4–6 měsíců	<ul style="list-style-type: none"> ■ radiálně-palmární (dlaňový) úchop
11–13 měsíců	<ul style="list-style-type: none"> ■ jemný pinzetový (klíšťkový) úchop ■ izolované používání ukazováčku
16–18 měsíců	<ul style="list-style-type: none"> ■ první zkušenosti s tužkami – spíše náhodné
18–24 měsíců	<ul style="list-style-type: none"> ■ koordinované pohyby ■ je možné strukturovat list papíru, jíst lžící ■ začíná řízení pohybu (stop – nový začátek) ■ dovnitř otočený příčný úchop
2–3 roky	<ul style="list-style-type: none"> ■ pohyby při kreslení jsou koordinovanější a jemnější ■ formy jsou rozmanitější, zprvu hranaté, pak kulaté ■ používání prvních prvků písma ■ začíná intenzivní čmárání ■ dítě může listovat stránkami
3–4,5 roku	<ul style="list-style-type: none"> ■ začínají pravidelné, kontinuální pohyby při kreslení ■ zlepšují se tvarové variace ■ příčný úchop s nataženým ukazováčkem ■ dítě může kreslit čáry izolované a klikaté, provádět pohyby určitým směrem, linie jsou diferencovanější ■ tužku drží v prstech ■ dítě může kreslit kruhy (nejprve otevřené – později zavřené) ■ pohyby se mohou cíleně vracet k výchozímu bodu, umí vymalovat kruh
4,5–5 let	<ul style="list-style-type: none"> ■ smysluplná kresba „hlavonožce“ představujícího panáčka ■ grafické formy jsou uspořádány tak, že dávají smysl ■ dovede uchopit štětec ■ dva body spojené čarou ■ od pěti let jsou možné vědomé změny směru při pohybu tužkou ■ dítě umí nakreslit kříž ■ možné nepřetržité, více či méně pravidelné pohyby
5–7 let	<ul style="list-style-type: none"> ■ dítě umí obkreslit a také samostatně namalovat velké postavy ■ kreslí se správně uchopenou tužkou
6–7 let	<ul style="list-style-type: none"> ■ je možné psaní a kreslení v linkách, kresby i písmo se zmenšují
7–8 let	<ul style="list-style-type: none"> ■ písmo je spojitější a plynulejší
od 8 let	<ul style="list-style-type: none"> ■ písmo se individuálně vyhraňuje

Zdroj: MLČÁKOVÁ, R.: Grafomotorika a počáteční psaní, Praha: Grada Publishing, a.s., 2009, s. 33. ISBN: 978-80-247-2630-4

Svobodová uvádí v souvislosti s vývojem kresby postavy následující etapy:

- Čmárání,
- Nereálné znázornění,
- Difúzní obraz,
- Hlavonožec,

- Trupohlavonožec,
- Montovaná figura, která obsahuje stále více detailů,
- Dvojdímní znázornění končetin,
- Syntetická kresba a kreslení profilu.

4.1 Kresba rodiny

U předškolních dětí slouží kresba rodiny jednak k uvolnění atmosféry a navázání kontaktu se zadavatelem kresby, jednak je ukazatelem citového klimatu v rodině a v neposlední řadě odrazem rodinných vztahů i konfliktů.

Kresba rodiny patří do grafických projektivních technik. Tyto metody jsou spojené s promítáním sama sebe a svých bližních, svých zkušeností, očekávání, sociálních rolí apod. právě do kresby, základem je tedy projekce, projikování.

Základ projektivních metod obecně je v tom, že konfrontovaný jedinec odpovídá podle určité situace a jejího smyslu, který v něm vyvolá a jak se daný jedinec cítí během této odpovědi. Reakce se odvíjejí od zkušeností a osobnosti zkoušeného. Výhodou je možnost poznat do hloubky nejen jednotlivé části, ale celou osobnost. Jako problém se jeví složitost interpretace a její přesnost.²⁷

V zahraniční literatuře se rozlišuje mezi kresbou náhodné rodiny, kresbou své rodiny a kresbou rodiny zahrnující aktivity.

4.1.1 Kresba naší (nebo nějaké) rodiny (Draw-a-Family Test)

Kresba rodiny byla původně vyvinuta Appelem (1931) a později dále rozvíjena Wolfem (1946). Obvykle se používají dvě akceptované metody prezentace tohoto testu. První metoda vyžaduje, aby zkoumaný nakreslil „obrázek celé své rodiny“ a druhá požaduje, aby byla nakreslena „nějaká rodina“. Někteří psychologové dávají přednost spíše ambivalentnímu zadání nakreslit nějakou rodinu, jelikož to poskytuje zkoušejícímu příležitost měřit míru identifikace zkoumaného s jeho vlastní rodinou. Posuzována je rodinná konstelace, umístění jednotlivců v rodině, relativní velikosti rodinných příslušníků a jiné proměnné.²⁸

²⁷KOLÁŘ, Z.: *Výkladový slovník z pedagogiky. 583 vybraných hesel*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2012, s. 110.

²⁸ACKERMAN, M., J., KANE, A., W.: *Psychological Experts in Divorce Actions*, 4th edition, USA: Aspen Publishers, 2007, p. 503.

4.1.2 Nakreslete kinetickou rodinu (Kinetic-Family-Drawing)

V zadání tohoto testu se objevuje požadavek na kresbu celé rodiny včetně zkoumaného jedince, kteří něco dělají.²⁹ Součástí testu je také část, kdy zkoumané dítě vysvětluje, co nakreslilo. Jako první dítě vysvětluje, koho nakreslilo. Potom je dítě požádáno, aby popsalo každou postavu a vysvětlilo, co dělá, jak se cítí a o čem přemýšlí. Po těchto počátečních popisných otázkách je dítě požádáno, aby řekl příběh, který popisuje, co se dělo těsně před tím, než se staly události zachycené kresbou a co se stalo těsně po tom. Nakonec je dítě dotázáno, co by na situaci zachycené kresbou změnilo, kdyby mohlo.³⁰

Používá se v arteterapii, zkoumání osobnosti, rodinných terapiích a speciální pedagogice. Tato metoda zachycuje nejen členy rodiny z pohledu dítěte, ale také rodinou dynamiku, obranné a adaptivní styly a vztahy v rodině.

4.1.3 Teoretický základ

Podle Burnse požadavek na akci v kresbě odráží více projekce, zobrazuje lépe podvědomé pocity a také ilustruje znaky rodinných vzorců chování a vzájemných vztahů. Neexistuje jednotná teorie, která by vysvětlovala základ K-F-D metody, kromě projektivní teorie.

4.1.4 Vypracování testu

Tato metoda vznikla z metody kresby rodiny, kde je zkoumaný požádán, aby nakreslil rodinu bez aktivit. Burns vymyslel metodu hodnocení, která zahrnovala znázorněné aktivity, fyzické uspořádání, blízkost figur a jejich přítomnost a určité znaky kresby, které by měly reprezentovat psychopatologické jevy.

Úkol je dítěti zadáván instrukcí „Nakresli svou rodinu“ nebo „Nakresli obrázek vlastní rodiny“. Výčet osob zadavatel dopředu neovlivňuje. Pokud se dítě zeptá, koho má nakreslit, odpovídá se zpravidla: „toho, kdo k vaší rodině patří“. Obává-li se přítom dítě, že neumí kreslit, uklidní ho zkoušející, že kresba není na známky. „Jaké to nakreslíš, takové to bude.“ Instrukce je záměrně formulována pouze obecně, a to

²⁹ HERSEN, M.: *Comprehensive Handbook of Psychological Assessment, Personality Assessment*, New Jersey: John Wiley & Sons, 2004, p.396.

³⁰ FRICK, P., J., BARRY, T., CH., KAMPHAU, R., W.: *Clinical assessment of child and adolescent personality and behavior*, 3. edition, New York: Springer, 2010, p. 249.

z důvodu minimalizace ovlivnění celkové podoby kresby dítěte ze strany tazatele (většinou psychologa) tzv. návodnými odpověďmi.

Hodnocení každé jednotlivé dětské kresby pak vychází z následujících kritérií:

- Celkový dojem: zde se hodnotí, jakou náladu celkově kresba vyvolává. Chtěl bych v takové rodině žít? Kdo co dělá? Jaké předměty jsou znázorněny? Je na ně kladen větší důraz než na lidi?

- Osoby a jejich zobrazení: Kdo na kresbě je a kdo chybí? Kdo stojí v centru kresby a kdo na okraji? Kdo byl nakreslen jako první? Může se jednat o nejdůležitější osobu, ale i o nositele největšího problému. Může také symbolicky projevovat, jak se cítí kreslíci. Pokud jsou některé osoby vynechány, je to závažné sdělení. Nemusí to nutně znamenat špatnou adaptaci autora nebo citovou deprivaci autora, jde však o významnou diagnostickou informaci, kterou je třeba následně došetřit v rámci dotazování se po kresbě, tzv. inquiry.

- Velikost postav: Velký může znamenat jak významný, tak také ohrožující, sebevědomý apod. Malý je symbolem pro podceňovaný, ochraňovaný nebo neuznávaný.

- Způsob zobrazení: Nakreslení všech postav stejně, tedy neschopnost zobrazovat reálné proporce osob může být znakem neochoty plnit zadaný úkol anebo faktické neschopnosti kreslit. Ta bývá způsobena opožděným, případně až patologickým vývojem grafomotorických schopností dítěte. Podobnost se skutečnými členy rodiny

naopak naznačuje identifikaci, blízký vztah. Zobrazení obličeje zepředu bývá vnímáno jako vyjádření extroverze, naopak z profilu spíše jako intraverze. Zobrazení zezadu často nesvědčí o příliš dobrých vztazích. Z různých částí těla bývá za nejdůležitější považováno zobrazení rukou, chybění bývá signálem pocitu viny či problémů v mezilidských kontaktech. Absence očí, nebo jejich zobrazení pouze ve formě čárky, bývá vysvětlována problémy v mezilidských vztazích. Naopak velké prokreslené oči s řasami a panenkami mohou značit jak kreslířský nácvik, tak ale také extroverzi a psychickou labilitu s nesnázemi hysteroidního typu.

- Vyšrafování, začernění postavy nebo jejích částí: Jedná se buď o naznačení vnitřního napětí jedince, nebo o odraz vnější psychické tenze v celé rodině
- Opravy, gumování, škrtnání: Naznačují problémy ve vztahu k dané osobě. Guma by však neměla být používána, zkoušený může škrtnat a později to vysvětlit.
- „Proč chybí...?“ Takto formulujeme dotaz, když v kresbě chybí členové nukleární rodiny. Je velký rozdíl mezi pozitivní variantou („Tatínek je v práci.“) a „freudovskou“ chybou („Já na tatínka zapomněl.“). Ještě horší může být například sdělení „Tatínek je v nemocnici, zlomil si nohu, máme od něj konečně pokoj...“ To svědčí pro výskyt tzv. koaličního vztahu k matce (případně dalším členům rodiny).
- Důležitý je také vztah, který mají děti k nakresleným zvířatům v rámci rodiny, což však a tomto místě pouze zmiňujeme, neboť to není zcela ústředním předmětem práce.³¹

4.3 Příklady neúplných kreseb

Následující podkapitola je cílena na chybějící prvky v dětské kresbě rodiny, jelikož absence je významným diagnostickým a interpretačním vodítkem jednak celkové kresby a jednak situace v rodině zkoumané osoby.

4.3.1 Vynechání sama sebe z kresby rodiny

Vynechání sebe sama se obvykle objevuje u dětí, které se necítí dostatečně ceněny. Vynechání může být vědomé nebo nevědomé – „zapomenutí“. Podle Di Lea se s tímto fenoménem setkáváme častěji u dětí adoptovaných, nebo u dětí z klasických funkčních rodin, avšak procházejících aktuálně krizí a hledáním osobní identity v pubertě.

³¹ NOVÁK, T.: *O otcovské roli: Význam otce v rodině*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2013, s. 119-120.

4.3.2 Nakreslení chybějícího člena rodiny

Jiným příkladem může být naopak kresba člena rodiny, který je z nějakého důvodu reálně chybějící. Může se jednat o popření neakceptovatelné reality.

4.3.3 Vynechání matky či otce

Absence jednoho či dokonce obou rodičů v dětské kresbě je znakem silně dysfunkční rodiny. Rodiče mohou být např. rozvedeni nebo ne zcela způsobilí se o své děti starat, vychovávat je, a ty jsou jim příslušnými úřady proto odebrány. Častější přitom je, že chybí otec nebo je jeho kresba méně jasná. Pokud chybí matka, má to většinou významnější dopad na osobnost dítěte, její vývoj a utváření se, a to až do dospělosti. Matka je totiž pro dítě v předškolním věku nejdůležitější, prvotní osobou rodin funkčních.

Výjimečně se stává, že dítě odmítne nakreslit rodinu. V takovém případě je možné dítě požádat o nakreslení například stromu a k tomuto tématu se vrátit později.³²

Je na výsost žádoucí postupným dotazováním zjistit důvod odmítnutí kresby rodiny. Vyloučíme-li obecně neochotu kreslit jako činnost, odmítnutí kresby rodiny mívá, nikoliv ojediněle, hlubší motivy a může být ukazatelem celé řady obtíží, kterým je nutné věnovat odbornou pediatriickou, pedagogickou i sociálně-psychologickou komplexní, kontinuální péči.

³²DI LEO, J., H.: *Interpreting Children's Drawings*, New York: Brunner-Routledge, 1983, s. 94-102.

5 Dětská deprivace

V praktické práci této práce se pokusíme zhodnotit kresbu psychicky a sociálně deprivovaných dětí z dětských domovů, mladšího školního věku a porovnáme to s dětmi z úplných rodin, a proto na tomto místě nyní vymezíme základní znaky deprivace, jak je o nich pojednáno v odborné související literatuře.

„Psychická deprivace je stav vzniklý následkem životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k uspokojení některé jeho základní (vitální) psychické potřeby v dostatečné míře a dosti dlouhou dobu“³³.

Projevy psychické deprivace jsou velmi četné a mnohotvárné. Při celkovém posouzení stavu dítěte a stanovení, za je či není deprivované, se na vyšetření, následně případné nápravě a na celém dalším vývoji podílí komplexní tým odborných pracovníků - psycholog, psychiatr, pediatr, sociální pracovníce, pedagog i speciální pedagog.

Matějček (1999) rovněž uvádí, že psychická deprivace je psychický stav, vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost uspokojovat některé základní psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu.³⁴

Deprivace v dětství je postih nenapravitelný a doživotní. Nápravu psychické deprivace u dětí lze kompenzovat v dalším vývoji. Největší úspěch nápravy je u dětí předškolního věku, které jsou z málo podnětného prostředí rodiny či dětského domova co nejdříve předány do adoptivní a pěstounské péče.³⁵

Matějček zmiňuje častou opožděnost v psychomotorice, intelektu, řeči a sociální oblasti. Psychické strádání vzniklé v rodině v nejujtlejším věku má mnohem dramatičtější formu, než deprivace u dítěte staršího školního věku z prostředí dětského domova.³⁶

Koluchová (1989) naproti tomu příkládá v otázce deprivace velký důraz na věk dítěte. Zdůrazňuje, že i nepatrný projev deprivace je přitom třeba brát v potaz. Mezi projevy obecně zahrnuje: opoždění vývoje v psychomotorice a řeči, nediferencovanost vztahů, povrchnost ve vztazích s ostatními, emoční oploštělost,

³³ LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, s. 314

³⁴ MATĚJČEK, Z. *Náhradní rodinná péče*. Praha: Portál, 1999, s. 198

³⁵ MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999, s. 43

³⁶ MATĚJČEK, Z. *Náhradní rodinná péče*. Praha: Portál, 1999, s. 204

problémy v kolektivu i partnerských vztazích, sociální hyperaktivita, dožadování pozornosti, nedůvěra k lidem, samotářství, rozmrzelost, apatické chování, výkyvy v chování, agresivní chování, horší školní prospěch, nízká motivace k učení, poruchy adaptace na novou situaci a nízké sebehodnocení.³⁷

„Čím mladší je dítě a čím déle deprivace trvá, tím menší je naděje, že bude možno následky beze zbytku odstranit. Je také pravděpodobné, že jisté poruchy, hlavně v emocionální oblasti, přetrvávají i tam, kde se pacient sociálně i intelektově přizpůsobil celkem normálně“³⁸

Autoři v téže knize doporučují opírat se při diagnostikování dětské deprivace o tyto údaje:

- anamnéza osobní i rodinná; informace pomohou rozpoznat faktory pro vznik deprivace, tzn. období prenatalního vývoje, prostředí rodiny, vztahy k rodičům, věk umístění do dětského domova apod.,
- vyšetření psychologické,
- vyšetření somatické a neurologické, pomocí kterého se vyloučí etiologičtí činitelé, malformace či drobné poškození centrální nervové soustavy,
- vyšetření psychiatrické, které napomáhá odlišit závažnou formu psychické deprivace od psychických poruch.

5.1 Projevy deprivace u dětí

U dětí se deprivace projevuje opožděním celého psychomotorického vývoje. Nápadná je povrchnost a nediferencovanost citů a sociálních vztahů, chudší duševní obzor, nezúčastněná nebo rozmrzelá nálada, nedětský vážný výraz. Citlivým ukazatelem deprivace je řeč. Řečový projev dítěte je chudý, omezuje se na jeho obranu, chybí mu typická dětská radost a zvědavost. V předškolním věku přetrvává u deprivovaných dětí povrchnost citových vztahů. Potřeba někomu patřit je

³⁷KOLUCHOVÁ, J. *Přehled patopsychologie dítěte I.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 62

³⁸LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z. *Psychická deprivace v dětství.* Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, s. 315

výrazná, děti se upínají na sestry nebo vychovatelky, nebo si idealizují své rodiče, na které si nepamatují, nebo s nimiž nic dobrého neprožily.

Deprivované děti mladšího školního věku mají horší prospěch, než odpovídá jejich skutečným intelektovým schopnostem. Tato skutečnost se nedá vysvětlit jen zanedbaností ve špatných rodinách. U těchto dětí se také často projevuje deprivace nápadnostmi a výkyvy v chování, zvláště v sociálním styku. Po traumatizujících zážitcích v rodině a po zpretrhání všech vztahů v důsledku změn prostředí se mohou objevit neurotické potíže, prohlubuje se citová otupělost a nedůvěra k lidem, někdy také agresivita.³⁹

Pro uspokojení psychických potřeb je nutný dostatek podnětů, tzn., každý jedinec potřebuje aktivní styk s prostředím.⁴⁰

Na základě interakce dítěte a okolního světa vyčleňuje Matějček tyto základní duševní potřeby:⁴¹

- *Potřeba vnější stimulace.*

Potřebu lze označit jako nejdůležitější, neboť už od nejútlejšího věku dítě vyhledává vnější podněty se světem. Potřeba zahrnuje stimulaci všemi jeho smysly, prostřednictvím matky, jiných osob, ale i prostřednictvím hraček. Uspokojení této potřeby vede k aktivitě organismu a vývoji nervového systému. Podněty musí splňovat kritéria, jimiž jsou přiměřené množství, různorodost a kvalita.

- *Potřeba smysluplného světa.*

Druhou potřebu můžeme vystihnout pojmy stálost, smysl a uspořádání podnětů. Je tedy pochopitelné, že vyplývá z potřeby první. Dítě se na základě přicházejících podnětů orientuje v prostředí, přizpůsobuje se životním podmínkám, učí se novým poznatkům, návykům a zkušenostem. Uspokojení této potřeby má vliv na jakékoli pozdější učení.

- *Potřeba životní jistoty.*

Neboli potřeba prvotních sociálních vztahů, ale také potřeba lásky a závislosti. Dítě se od prvních týdnů života soustřeďuje na sociální objekt, kterým je

³⁹ LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1974, s. 327

⁴⁰ Tamtéž, s. 342

⁴¹ MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 113

zpravidla matka, později ostatní z rodiny. K osobám si vytváří první citově trvalé vztahy. Uspokojení potřeby přináší dítěti pocit bezpečí, jistoty a orientaci v mezilidských vztazích.

- *Potřeba otevřené budoucnosti.*

Potřeba budoucnosti dodává člověku ochotu a chuť zůstat v aktivitě po celou dobu své existence, umožňuje pociťovat naději, životní perspektivy, povědomí k něčemu směřovat a spatřovat smysl života.

- *Potřeba pozitivní identity.*

Uvědomění si svého vlastního „já“, své pozice, společenské hodnoty a začlenění v rodině, mezi vrstevníky i v široké sociální skupině. Z náležitého uspokojení se vytváří zdravé vědomí vlastní identity, tzn. pozitivní přijetí sebe i druhých lidí ve svém okolí.

5.2 Typy deprivace u dětí

Deprivované děti lze dělit do skupin podle jejich typických projevů. Langmeier a Matějček (1974) je do skupin zařazují podle reakcí na své okolí:

- děti projevující se uzavřeností, plachostí, lhostejností, strachem a úzkostnou povahou,
- reakce dětí s deprivací je reakce agresivity, nepřátelského a útočného jednání,
- podle citových vztahů rozlišujeme děti postihnuté deprivací na ty, které nevyžadují kontakt s vrstevníky ani dospělou osobou,
- deprivované děti, u kterých lze spatřit vtíravé chování, snahu přitáhnout si pozornost a navazování povrchních vztahů ke všem osobám v okolí.

5.3 Možnosti prevence psychické deprivace u dětí

V současné době prudce stoupá počet dětí deprivovaných v rodinném zázemí, proto prevence směřuje k institucím zabývajícím se nedostatečně fungujícími

rodinami. Ke zkvalitnění rodin pomáhají podporou finanční a emocionální, posílením terénní sociální práce a poradenských služeb pro rodiče. Náplň práce institucí spočívá i v zajištění ochrany dětí před nepodnětným rodinným zázemím. V dnešní době dysfunkčních rodin a rozvodů není psychicky deprivované dítě nic neobvyklého. Těchto dětí přibývá, ale ne zásluhou nevyhovujících podmínek dětských domovů, jak se publikovalo dříve, ale nedostatečnou péčí svých rodičů, kteří bez bližšího vědomí vážně ohrožují vývoj svého dítěte. Pedagogové, psychologové i pediatři o deprivaci vědí nemálo poznatků. Většina z nich dítě ohrožené duševním strádáním prostřednictvím rodičů rozpozná a začíná silně emocionální proces, kdy je dítě z neprospívajícího prostředí rodiny odebráno. Za nejúčinnější prevenci se proto považuje osvěta rodičů a celé společnosti.⁴²

⁴² MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 119

II. Praktická část

1 Kvalitativní šetření

Praktická část je zaměřena na kresbu ideální rodiny, tedy takové, kterou by si vybrané děti přály. Kresba rodiny je oblíbeným nástrojem psychologů pro práci s dětmi, neboť je prostředkem k nahlédnutí do prostředí rodiny, ale také dítěti umožní naprosto spontánní projev emocí, názorů, postojů. Respondenti mají na papír vyjádřit to, jak svou rodinu vnímají a případná přání, které mají. Hlavním účelem dětské kresby je popis vztahů v rodině, diagnostika, případné odhalení problémů v rodině. Uplatní se také jako materiál k navázání nenuceného kontaktu s dítětem.

1.1 Cíle výzkumného šetření

1.1.1 Hlavní cíl výzkumu:

- Zjistit, zda jsou rozdíly v kresbě ideální rodiny dětí z dětského domova, oproti dětem z funkčních rodin.

1.1.1.2 Dílčí cíl:

- Zjistit, jaké jsou rozdíly v kresbě ideální rodiny dětí z dětského domova a dětí z funkčních rodin.
- Zjistit znaky deprivčních projevů u dětí z dysfunkčního prostředí (dětského domova).

1.1.2 Výzkumná otázka

Je rozdíl v kresbě ideální rodiny dětí z dětského domova a dětí z funkčních rodin?

1.2 Popis výzkumného vzorku

Kritéria pro výběr respondentů byla:

a): věk: rozmezí 6-12 let, tj. mladší školní věk

b) výchozí sociální prostředí zkoumaných osob: 1. výzkumnou skupinu tvořilo 5 dětí z dětského domova, 2. skupina byla sestavena z dětí z funkčních rodin, cílený výběr rodin s přibližně shodnými znaky. Děti nesměly mít žádnou vážnější vadu nebo poruchu, která by jim bránila v kresbě a následném rozhovoru.

Z důvodu zachování totožných vstupních podmínek pro všechny respondenty, a rovněž objektivitu celého výzkumu byly vždy použity kreslicí pomůcky autorky výzkumu. Zkoumané osoby (ZO) tak měly při kreslení stejné prostředky k vyjádření. Měly možnost použít pastelky, fixy, obyčejnou tužku, gumu, popřípadě ořezávátko.

1.3 Použité metody

1. Klinické -rozhovor, pozorování
2. Testové - grafické- samotná kresba, analýza produktů lidské činnosti

1.3.1 Klinické metody

1.3.1.1 Rozhovor

Rozhovor jsem použila k představení mé osoby, kdo jsem a co po dítěti chci, pak k seznámení dítěte s prací, s jeho úkolem, ale také k navození příjemné atmosféry a důvěry. V rozhovoru jsem použila otevřené i uzavřené otázky, stejné u všech respondentů.

Otázky po dokončení kresby:

1. Jsi s kresbou hotový (á)?
2. Co jsi nakreslil (a)?
3. Kdo je na obrázku?
4. Koho jsi nakreslil (a) první?
5. Jsi s obrázkem spokojený?
6. Mohu si obrázek nechat?

1.3.1.2 Pozorování

ZO byly vždy pozorovány v pozadí tak, aby necítily ohrožení z přítomnosti tazatelky, které by negativně korelovalo s výslednou kresbou.

Aspekty pozorování při kresbě:

- Jak si dítě sedlo
- Počáteční položení papíru a případnou změnu jeho polohy, anebo ponechání listu tak, jak jsem ho položila já po celou dobu vytváření kresby
- Pořadí použitých pomůcek – tj. kterou vzalo do ruky první, zdali pastelku, tužku, či fixu.
- Gumování
- Iniciační postavu rodiny – kterého jejího člena kreslí jako prvního v pořadí
- Obsah – co děti kreslí

1.3.1.2 Analýza produktů lidské činnosti

Výsledek činnosti zkoumané osoby, kresba vybraných dětí, jednotlivé kresby viz přílohy.

1.3.4.2 Testové metody

1.3.4.1 Grafické projektivní metody

Jedná se o kresebné techniky, které jsou v této práci využívány, respektive již zmíněná kresba „ideální rodiny“. Tento typ metody je podrobněji popsán v teoretické části, 3. kapitole.

1.3 Hypotézy

Hypotéza 1:

Kresba dětí z funkčních rodin bude obsahovat reálné postavy a reálné situace, které děti v rodině zažívají.

Hypotéza 2:

Děti z dětského domova budou v kresbě znázorňovat postavy podstatně menšího vzhledu, nežli děti z funkčních rodin.

Hypotéza 3:

V kresbě dětí z DD se budou objevovat i postavy, které v reálné situaci nejsou přítomny.

1.4 Výsledky

1.4.1 kresba dětí z dětského domova

Dítě 1- chlapec- 8 let

Anamnéza: Do dětského domova byl přijat před 4 lety, důvodem umístění byly nevyhovující podmínky v rodině. V DD má tři sourozence, se kterými bydlí společně na jednom oddělení. Mimo DD má ještě starší sourozence, které nezná. Kontakt s rodinou není častý, zřídka ho navštíví matka.

Pozorování (= explorace) : Při prvním setkání se chlapec jevil jako klidný, přátelský. Seznámila jsem ho s jeho úkolem, klidně se posadil a začal kreslit. Před začátkem kreslení jsem pozorovala, zdali změnil nastavenou polohu papíru. Jako první pomůcku použil tužku, v kresbě jemné tahy, na tužku netlačil, nedržel ji křečovitě, působil velice klidně. Po chvíli začal gumovat, pak se zastavil, zapřemýšlel a pokračoval. Časté gumování, pozornost soustředěna na zadání, nenechal se ničím rozptýlit.

Stručná charakteristika kresby: Iniciální postavou byl muž, pak ženská postava, opět mužská postava a pak malá postava. Po zakreslení pomocí tužky začal postavy

vybarvovat. Při vybarvování se mu zlomila pastelka, zaregistroval mne a poprosil a ořezávátko. Výběr pastelek obecně rozpačitý a opatrný, do krabice s pastelkami lehce nahlížel. Když vybarvil postavy, nakreslil tužkou velký dům, též ho vybarvil. Jako poslední zakreslil oblohu, slunce, mraky a ptáky. Pak mi řekl, že je s obrázkem hotový. Jako první, dle slovního popisu tohoto respondenta, zakreslil svého tátu, pak mámu, pak staršího bratra a nakonec sebe a dům. Dům, který vyobrazil, by měl být jeho rodiny. Poté mi sdělil, že má ještě dvě sestry a bratra, které nezakreslil, protože se mu to na obrázek nevlezlo. Obrázek se mu líbil a přál by si, aby jeho obraz byl realitou a jeho rodina byla spolu. Celkový čas kresby asi 50 minut.

Dítě 2- chlapec- 8let

Anamnéza: Chlapec do roku 2009 bydlel s rodiči, pak převeden do kojeneckého ústavu, následně po roce přijat do DD. Důvodem byly primitivní a nevyhovující podmínky v rodině a zanedbávání ze strany rodičů. V DD bydlí společně se 7 sourozenci, se kterými se neztotožňuje, sourozenci není přijat. U chlapce docházelo k regresi, trpěl a stále v menší kozořahu trpí inkontinencí moči, dříve i stolice. Chlapec se projevuje agresivními až desktruktivními sklony, nezájmem o aktivity. Kontakt s rodiči spíše telefonický, nežli osobní (osobní kontakt 1x za rok)

Explorace: U druhé ZO, chlapce, odlišná povahová charakteristika, než u ZO 1, rozdílný i způsob chování a jednání. Byl hodně roztržitý, hlučný, energický. Po vysvětlení úkolu se poměrně rychle posadil. Papír ponechán ve vstupní poloze. Když začal kreslit, vybral si tužku, měl velmi tvrdé a výrazné tahy, po chvíli začal gumovat. Patrná nervozita z přítomnosti tazatelky.

Stručná charakteristika kresby: První v pořadí zakresleny dvě osoby a dům, který byl značně křivý. V kresbě velmi neobvyklé zobrazení prstů, ZO z ruky nakreslila čáry a na ně následně kolečka, jako prsty. Zobrazení prstů u další postavy v pořadí také ve formě koleček, lokalizovány přímo ke konci a podél rukávu. Následně byla žlutou pastelkou vybarvena osoba číslo 1 a další postavě byly doplněny vlasy. Pohlaví postavy přitom nebylo možné pouhým pozorováním rozpoznat, informaci doplnil slovně sám kreslíř. Při kresbě byla současně používána a různě kombinována obyčejná tužka s barevnými pastelkami. Manipulace a otáčení papíru. Na tužky a pastelky hodně tlačil, několikrát zlomil tužku i pastelky. Při činnosti patrná výrazná

pohybová i verbální aktivita zkoumaného subjektu, často se během kreslení obrátil pohledem na mě, povídal si pro sebe, pokládal si otázky, odpovídal si na ně. U dokončování kresby si vzal papír před sebe, podíval se na něj, pak ho položil zpátky na stůl. Pak opět vzal do ruky pastelku, výrazně se nadechl, zarazil, řekl, že neví a pokračoval. Patrná neustálá potřeba ZO přitahovat pozornost ke své osobně komunikaci o zadaném úkolu. Dále v povaze výrazná nesoustředěnost umocněná i drobnými intervenujícími (= vnějšími) podněty. Pak mi sdělil, že už nechce malovat, ale k obrázku se vrátil. Po chvíli měl kresbu hotovou. Sdělil mi, že první nakreslil dům, pak maminku, tatínka. V domě měl být on s tetou „Drahou“, která ho měla hlídat, táta s mámou byli na cestě k babičce. Přál by si, aby měl jen jednu mámu a jednoho táta. Chtěl by je mít jen pro sebe. V DD má ještě 7 sourozenců, všechny si nepamatoval, ani jednoho nezakreslil. Na obrázek ještě zakreslil nebe a slunce s mraky a trávu, cestu, po které šli máma a táta. Zajímavostí je, že se chlapec v DD se svými sourozenci neztotožňuje a nepřímá je. S obrázkem subjektivní nespokojenost. Celkový čas kresby: 30 minut.

Dítě 3- Dívka- 9 let

Anamnéza: Je sestrou předchozího chlapce. Do DD přišla v roce 2009, důvodem byly jako u předchozího chlapce nevyhovující podmínky, zanedbáváním ze strany rodičů. Jak bylo již zmíněno u chlapce, ve zmíněném zařízení má 7 sourozenců, se kterými má harmonický vztah, oproti chlapci. Kontakt s rodiči stejný jako předchozí chlapec, její bratr.

Explorace: U třetí ZO bylo zřejmé zaujetí úkolem. ZO sama vypověděla, že ráda kreslí. Vysvětlila jsem jí úkol, klidně se usedla a pustila se do kreslení.

Stručná charakteristika kresby: Papír byl ponechán v základní nastavené poloze – na šířku. Jako první pomůcka zvolena tužka, zakreslení jemných čar. Soustředěna na kreslení, pozornost nekolísavá, bez ovlivnění vnějšími proměnnými z okolního prostředí. Ačkoliv se povaha ZO zpočátku jevila klidná, pozorováním lze usuzovat na postupnou nervozitu- často si poposedávala. Po chvíli se zarazila, přestala kreslit, zamyslela se a pak pokračovala. Byl podán požadavek na zpřesnění instrukce - dotazem, zdali ve svém obrázku může napsat i jména, řekla jsem jí, že je to její kresba, že pokud chce, může to tam zakreslit. U kreslení si tiše povídala. Iniciační

postava kresby, bratr dívky, byla umístěna doprostřed papíru, následně oblečena - zakreslila kalhoty a triko. Kolem iniciační postavy postupně nakresleno dalších 5 postav s různými předměty kolem sebe. Neměla potřebu gumovat, zlomila jednu pastelku. Po dokončení byl dotazovanou podán popis celé kresby- nakreslila sebe a svých 5 sourozenců, ke každému nakreslila, co má rád a také to tam napsala. Rodiče nezobrazila, nevěděla proč, což považuji za diagnosticky velmi významnou skutečnost, která je potvrzením týrání dítěte v anamnéze.

V obecné rovině je nepřítomnost 1 či obou rodičů v dětské kresbě např. ukazatelem problémového dětství, konfliktních rodinných vztahů a řady dalších potíží, zasluhujících odbornou pomoc, jak už bylo zmíněno i v teoretické části této práce.

Závěrem charakteristiky této konkrétní kresby je nutné podotknout, že mezi ZO č. 2 a ZO č.3 existuje sourozenecký vztah. Ani jedna z nich se ovšem při provedeném šetření o této skutečnosti nezmínila, v kresbě každý z nich přítomnost sourozence popřel, tj. vzájemně se nenakreslili. ZO vyjadřovala subjektivní spokojenost s provedeným úkolem. Celkový čas kresby: 40 minut.

Dítě 4- chlapec- 8 let

Anamnéza: Do DD přišel v roce 2011, z důvodu nevyhovujících podmínek v rodině, nevyhovující bydlení, neschopnost rodičů zajistit vhodnou péči pro děti. Společně bydlel zde společně s mladší sestrou a v kojeneckém ústavu měl další 3 sourozence. V nynější době se připravuje na přijetí do pěstounské péče se všemi sourozenci do SOS vesničky. Kontakt s rodiči byl častý, matka děti navštěvovala pravidelně.

Explorace: Porozumění instrukce +, papír nechán ho ve stejné poloze (změnila jsem u něj polohu „na výšku“). Pozornost soustředěná, neselektivní, u činnosti si povídal, zlomil dvě pastelky, hodně na ně tlačil. Na zlomení pastelek mě upozornil. Často gumoval. U kreslení měnil výrazně mimiku obličeje, dával si sám otázky.

Stručná charakteristika kresby: Kresba nejprve tužkou. Iniciační byla u této ZO věc – dům, nikoliv postava, ta až druhá v pořadí, po jejím vyobrazení začal gumovat. Dům zakreslil velký a doprostřed papíru, v centrální zóně. Kolem domu nakreslil 6 postav, nebe a slunce. Jako první zakreslil střechu domu, na vrcholu hvězdu, pak

dokreslil domek, nakreslil maminku, která je na obrázku největší, pak sestru, ještě jednu ženskou postavu (neřekl mi, kdo to je, zmínil pouze jméno), pak tatínka, kterého zvláště nazval „Ďodu“ a „Freniho“. Dům, který nakreslil, neuměl zařadit, který to je, jestli je to ten, kde bydlel nebo jiný. Když pak se mnou mluvil, ještě v rychlosti nakreslil sestru, ke které také napsal jméno. S obrázkem subjektivní spokojenost. Celkový čas kresby: 35 minut.

Z diagnostického hlediska jistě stojí za zmínku neobvyklé pojetí obrázku ideální rodiny. V centru kresby byl dům, nikoliv postava, jako u všech ostatních ZO. Zvláštní bylo rovněž pořadí postav – otec zobrazen jako čtvrtý.

Dítě 5- dívka- 10 let

Anamnéza: Do zařízení dětský domov byla přijata v roce 2012, z důvodu katastrofálních hygienických podmínek v rodině, ohrožující dítě i jeho výchovu. Pochází z velice sociálně slabé rodiny, složené ze dvou žen (matky a tety, kterou oslovovali jménem, společně s „velká“) a jednoho otce ve společné domácnosti. V DD má 6 sourozenců, další 3 sourozenci jsou v kojeneckém ústavu. Matka se o dívku, ani další děti nestarala, dívka projevovala zájem a náklonnosti k tetě. Otec nebyl hlavou rodiny, často pil. Sourozenci jsou k sobě fixovaní, harmonické vztahy, starají se o sebe, neprojevují mezi sebou agresivitu, příliš se nezajímají o ostatní děti. Kontakt s rodiči nepravidelný, méně častý, navštěvuje matka s prarodičem.

Explorace: Porozumění úkolu +, klidně usedla. Papír ponechán v základní poloze, neotáčela, i když jsem podotkla, že může. Při kreslení působila klidně, bylo vidět, že jí kreslení baví.

Stručná charakteristika kresby: Jako první vzala do ruky tužku, iniciační postava ženského pohlaví, po chvíli gumovala. Nejdříve nakreslila obličej, pak krk, ruce, které hned smazala, poté dokreslila, na to smazala celý obličej, nakreslila šaty, bez nohou a obličej začala kreslit znovu, poslední zobrazila nohy. Po iniciační postavě byla zakreslena mužská postava, pak třetí ženská postava, poslední velký dům, kolem něj květiny, louka, slunce, strom, nebe. První postava byla její maminka, pak tatínek a pak druhá maminka, kterou si její tatínek vzal a se kterou bydleli ve velkém domě. V domě bylo spoustu dětí, jejich obrys zakreslila do oken, původně na mě dům působil jako dětský domov, ve kterém se nyní nachází, vypadal velice totožně.

Ale sdělila mi, že to je dům, ve kterém všichni bydleli spolu. Uvedla, že má v DD ještě několik sourozenců.

V kresbě postavy patrná snaha o detail, avšak kreslena chaoticky, správná posloupnost částí těla nebyla zachována, ZO postavu obléká. Přitom celkový obrázek byl velice detailně zpracován, kolem domu a postav byla spousta květin, stromy, podotkla, že v jednom stromě je díra neboli dům pro veverka. Ke konci řekla, že by si tam přála opět s rodiči a sourozenci bydlet. Nakonec ještě obrázku zakreslila rám. S obrázkem subjektivní spokojenost. Celkový čas kresby: 42 minut.

1.4.2 Kresba dětí z funkčních rodin

Dítě 1- dívka- 6 let

Anamnéza: Dívka bydlí společně s oběma rodiči, má ještě mladšího sourozence, sestru, je tedy nejstarší, prvorozená. V rodině panují harmonické vztahy, netrpí výchovnými problémy, ani jinými dysfunkcemi, které by ohrožovaly její vývoj.

Explorace: Porozumění instrukce +, papír nechán ho ve stejné poloze+ klidné, sebejisté usazení. Proběhlo vysvětlení úkolu a následné pracování a vyslovení přání kreslit svou vlastní rodinu.

Stručná charakteristika kresby: První pomůckou byla tužka, zakreslení čáry uprostřed papíru. Iniciační postava, matka dívky, byla umístěna k levému rohu papíru, po chvíli projevena nespokojenost, následné upravení výtvaru gumováním. Po vyobrazení celé této postavy byla zakreslena mužská postava, tatínek. 3. vyobrazená postava v celkovém pořadí byla maminka. V zápětí k mužské postavě zakreslena menší dětská postava, později vyjádřila, že zobrazila sebe samu. Poslední postavu, svoji mladší sestru, zakreslila do levého rohu vedle maminky.

Při činnosti projevovala tendenci sdělovat, co kreslí, co dělá. Při zobrazování své postavy se pozastavila u hledání barvy pro zakreslení svých vlasů, proběhla kontrola, ujištění se otázkou „jaké mám vlasy?“ a následnou odpovědí „hnědé“. Obraz dokončila malbou oblohy. Při dotazování sdělila, že nakreslila svou matku, otce, sebe a sestru při jejich oblíbené činnosti, vycházce. První částí obrazu byl chodník, ZO pokračovala dále kresbou postav, poslední částí byla obloha. Zajímavostí bylo zobrazení dětí u rodičů, což je zřejmě reálným odrazem vzájemné blízkosti členů

rodiny. ZO svou kresbou projevila větší blízkost k otci, naopak u sestry, je dle kresby vytvořena koalice s matkou. ZO byla se svým obrázkem spokojená. Celkový čas kresby: 25 minut.

Dítě 2- dívka- 8 let

Anamnéza: Dívka je jediné dítě v rodině. V rodině panují harmonické vztahy, mezi oběma rodiči a dítětem. Netrpí žádnými problémy, ani dysfunkcemi.

Explorace: Porozumění instrukce +, což ověřeno před samotným začátkem činnosti. Papír nejprve ponechán ve stejné poloze, avšak během kreslení častá manipulace. Dívka se jevila klidná a přátelská.

Stručná charakteristika kresby: První pomůckou byla tužka, ihned poté gumování, změny polohy papíru. Po otočení a následném kreslení opět gumovala, s dovětkem, že se jí to nepovedlo. Papír si pak otočila na výšku, ale kreslila směrem na šířku. Iniciační postava její tatínek, tedy mužského pohlaví, pak maminka a nakonec zobrazena vlastní postava. Pak dokreslila k otci psa a vedle sebe kočárek. Po dokončení celé kresby vysvětlení:“nakreslila svou rodinu, co má ráda, přála by si pejska a sourozence“. Při kreslení použití jak obyčejné tužky, tak i pastelky. Celkový čas kresby: 30 minut.

Dítě 3- dívka- 11 let

Anamnéza: Dívka je nejmladším dítětem v rodině. Má dva starší sourozence, bratra a sestru, mezi sourozenci se neprojevuje rivalita. V rodině panují harmonické vztahy, mezi všemi členy rodiny.

Explorace: Porozumění instrukce, seznámení s mou osobou, s cílem práce +. Ověření porozumění instrukcím+. Papír ponechán ve stejné poloze. ZO (dívka) povahově bezkonfliktní a klidná, usměvavá. ZO plně koncentrována na činnost, pozornost nekolísavá, neselektivní.

Stručná charakteristika kresby: první pomůcka tužka, dále pastelky, cíleně jen oranžová a fixy. Zobrazení 5 postav vedle sebe a pak jejich postupné vybarvení. Jako první mužská postava, která po chvíli vygumována Když postavu opravila, začala kreslit další ženskou postavu, pak menší postavu, dětskou, 3. v pořadí, pak větší

ženskou postavu a nakonec mužskou postavu. Po nakreslení postav jejich postupné vybarvování. Jako první přitom vybarvila všem oranžovou tužkou obličej, ruce a nohy. Pak vzala červenou fixu a vybarvila předposlední postavě šaty, pak stejnou fixou vybarvila všem rty. Pak postupně od první až po postavu v kresbě poslední vše dovybarveno.

Oblečení vybarvovala od spodní části k vrchní. Po dokončení kresby podáno vysvětlení k nakreslenému obrázku ideální rodiny a popis postav ze strany ZO- „nakreslila prvního tatínka, pak maminku, sebe, starší sestru a staršího bratra.“ Dále doplnila, že často s její rodinou jezdí na koloběžkách a tatínek je první, a vlastně její kresba znázorňuje pořadí při jízdě na koloběžkách, která ji jako činnost moc baví. S obrázkem subjektivní nespokojenost, nelíbilo se jí, jak nakreslila vlasy. Celkový čas kresby: 35 minut.

Dítě 4- dívka- 8 let

Anamnéza: Dívka je sestrou následující dívky. Je v rodině prostředním dítětem, má dva sourozence, staří a mladší sestru. V rodině panuje klidná atmosféra, spolu s harmonickými vztahy mezi všemi členy rodiny.

Explorace: Ověření o porozumění instrukci+, seznámení s cílem práce i s osobou tazatelky výzkumu bez komplikací. Papír ponechán ve stejné poloze. Chování a jednání ZO klidné, vyrovnané, soustředění na zadaný úkol.

Stručná charakteristika kresby: Jako první pomůcka byla zvolena pastelka. ZO vyobrazila menší ženskou postavu, ta je tedy iniciační. Pak mužskou postavu, pak opět tři ženské postavy. Na vše používala ZO pouze pastelky. Po skončení kresby všech postav k první z nich nakresleno zvíře, pak ke třem posledním postavám napsala jména a nakonec zakreslila oblohu, duhu, slunce, kapky deště a srdíčka, balónky, ke dvěma posledním postavám lízátko. Závěrem celé kresby vybarvení vrchních rohů papíru barevnými pastelkami. Poté podán subjektivní, detailní verbální popis. První nakreslena nejmladší sestra, táta druhý v pořadí, máma a dvě sestry. Zvíře, které nakreslila vedle sebe, je pes, kterého by si přála. Jména, přiřazená dívkou k posledním třem postavám, jsou poskládána z písmen, která umí napsat, ke dvěma zbylým je napsat nemohla, protože ta písmena se ještě ve škole nenaučila. S obrázkem vyjádřena spokojenost. Celkový čas kresby: 30 minut.

Důležité je podotknout, že ZO (dívka) 4 a ZO (dívka) 5 jsou v příbuzenském vztahu, jde o sestry. Tato kresba je kombinací rodiny reálné a ideální, do níž by dle dívčina přání patřil rovněž pes. Je odrazem plně funkční rodiny a ukazatelem silného emočního pouta mezi sestrami, kdy mladší sestra je kreslena jako vůbec první v pořadí. Vyslovujeme domněnku o identifikaci dcery a otce, otec je zřejmě vnímán jako důležitější z rodičů, neboť postava matky je kreslena až třetí – viz. také kresba č.5.

Dítě 5- dívka- 11 let

Anamnéza: Dívka je sestrou předchozí ZO. Je nejstarším dítětem v rodině a má ještě 2 sourozence, sestry. Mezi sourozenci nepanuje rivalita, mají mezi sebou klidné, bezproblémové vztahy. Klidné vztahy jsou v celém rodinném prostředí, mezi všemi členy rodiny. Netrpí žádnými dysfunkcemi.

Explorace: Porozumění instrukci, seznámení s mou osobou i s cílem práce bez problémů. Ověření, zda ZO instrukcím porozuměla+. Papír ponechán ve stejné poloze. Během pozorování ZO působila přátelsky a klidně.

Stručná charakteristika kresby: Jako prvotní pomůcka zvolena tužka. Zakreslení obrysu hlavy ženské postavy, detailně vypracovány vlasy, obličej, oči, postava, poté stejně detailně vyobrazena mužská postava, pak dvě dětské postavy, jedna vedle muže a druhá vedle nakreslené ženské postavy. Poté nakreslila zvíře, psa, a jako poslední mužskou postavu se skateboardem. Po skončení úkolu podán slovní komentář- první nakreslila tato respondentka mámu, pak tátu, vedle táty mladší sestru, vedle mámy nejmladší sestru, pak psa, kterého by si přála a doufá, že budou mít, a pak staršího bratra, kterého nemá, ale moc si ho přála. Sebe nezobrazila, jevílo se jí to jako divné, protože by jí její vlastní postava připadala jako její dvojče. Zpracování všech postav velmi detailní. Po obrysech, které vytvořila pomocí tužky, začala vybarvovat pastelkami. Kombinace pastelek a tužky, stínování, vytváření barev pro zobrazení částí těla dle skutečnosti (kůže, oči apod.). Projevona nespokojenost s výtvořem, důvodem bylo, že postavy nakreslila daleko od sebe. Celkový čas kresby: 60 minut

Důležité je i zde zmínit podobnost v ZO 4 a ZO 5, obě dívky si přejí psa a na obraz ho zakreslily. ZO 5 nezobrazila sebe, ze strachu z představy vyobrazení

dvojčete, jak toto subjektivně ohodnotila. Zajímavým faktem je rozdílné pořadí postav ve srovnání s kresbou její sestry (č.4.). U této dívky byla iniciační postavou její matka. Z tohoto důvodu jsem přesvědčena o silnějším přimknutí k matce, o pevnější emoční vazbě mezi matkou a dcerou, zatímco u sestry je jako nejdůležitější rodič vnímán otec. Opět je tato kresba ukazatelem rodiny s funkčními vztahy, v níž jednotliví její členové pociťují bezpečí. Existuje však, dle mého mínění, důvod pro domněnku, že se dívka cítí v rodině nedoceněna či opomíjena- nenakreslila totiž sebe samu. Rovněž vyjádřené přání týkající se ještě dalšího sourozence, je zřejmě ukazatelem touhy této ZO po budoucí větší důležitosti v rodině (kdyby se jí narodil bráška, byla by pak důležitou pečující a učící osobou). I v této kresbě se mísí rodina reálná a ideální, kam by patřil domácí mazlíček a další sourozenec v již tak 5 členné rodině.

1.5 Verifikace a falzifikace hypotéz

Hypotéza 1:

Kresba dětí z funkčních rodin bude obsahovat reálné postavy a reálné situace, které děti v rodině zažívají.

H1 byla verifikována.

Provedená výzkumná šetření a kresby dětí jsou důkazem toho, že děti v kresbě zobrazovali svou rodinu v situacích, které běžně zažívají, v podobě společného trávení volného času, se všemi reálnými členy rodiny. U žádné ze ZO se neobjevila chybějící postava nebo nereálná situace.

Hypotéza 2:

Děti z dětského domova budou v kresbě znázorňovat postavy podstatně menšího vzhledu, nežli děti z funkčních rodin.

Hypotéza H2 byla falzifikována

Hypotéza nebyla platná absolutně. U ZO 2 v druhé části byly vyobrazeny postavy v menším vzhledu, nežli u ostatních ZO. U dětí z DD byly postavy zakresleny podstatně menší, ale s ZO 2 v druhé části se velikostně shodují.

Hypotéza 3:

V kresbě dětí z DD se budou objevovat i postavy, které v reálné situaci nejsou přítomny.

Hypotéza H3 byla verifikována

V kresbě dětí z DD se objevili nereálné postavy, či nereálné prostředí, neznámé velké domy, postavy, které k rodině nepatří, v podobě dalších osob.

1.6 Závěr výzkumného šetření

Provedené kvalitativní šetření bylo sestaveno ze vzorku 10 respondentů mladšího školního věku, z nichž 5 vyrůstalo v dětském domově a 5 ve funkčních rodinách. U první skupiny byl souhlas k provedení udělen vychovatelkou dětského domova, rodiče z klasických rodin poskytli souhlas ústní.

V kresbě se u ZO objevili schopnosti vyobrazit svou rodinu, jak ji vnímají, jaké vztahy prožívají, jaké k rodině mají přání.

U všech ZO se objevily podstatné rozdíly ve vyobrazení postav a okolí. Děti z funkčních rodin zobrazovaly skutečné postavy a reálné situace, které prožily, popřípadě vyjadřovaly přání přidáním postavy (sourozence), či zvířete. Děti z dětského domova postavy vynechávaly, ať už sourozence, či rodiče, také přidávaly a domýšlely si postavy, či prostředí, které nebylo reálné, které k rodině přímo nepatří. Při kreslení se také projevil značným psychomotorickým neklidem, nesamostatností, potřebou utvrzování si zadaných instrukcí.

Výsledky výzkumu jsou dokladem jedinečnosti a specifčnosti každého jednotlivého, v kresbě zobrazeného příběhu, lidského osudu (viz kapitola výsledky

ZÁVĚR

Děti mladšího školního věku jsou označovány jako klidné, bezproblémové, prožívající období „střízlivého realizmu“. Bohužel nemáme ve svém okolí pouze děti z funkčních rodin, které jsou ve své rodině spokojené, ale dnes se stále více setkáváme s dětmi, jež jsou deprivovány různými okolnostmi jejich sociální prostředí. Okolnostmi v podobě rozvodu rodičů, chybění rodiče, či nezájmu o dítě ze strany rodiče, což může být pro dítě nejsložitějším a bolestivým faktem. Nezájem o péči a dobrý vývoj dítěte může způsob deprivaci, se kterou se jedinec těžce vyrovnává.

Pro hodnocení dětské kresby je toto období nejlepší, jelikož děti dokážou vyobrazit postavy, zakreslit je pomocí barev, které už jsou schopny rozpoznat a přiřadit k částem těla a předmětům kolem. Jak již jsem zmínila, kresba nám může pomoci pochopit „svět dítěte“, jeho přání, touhy, sny, ale také strachy, starosti, často i bolesti.

Téma Kresba ideální rodiny jako možný ukazatel psychosociální deprivace dítěte jsem si zvolila s cílem zjistit, jestli jsou rozdíly v kresbě dětí z prostředí funkčních rodin oproti dětem z dětského domova, s čím se pojí cíl dílčí, jaké jsou rozdíly v kresbě dětí z DD a z FR. Dalším dílčím cíle bylo to popsat znaky deprivčních projevů dětí z disfunkčního prostředí.

Výzkumné závěry byly např. potvrzením, že projevy dětí z DD a z funkčního rodinného prostředí se značně liší. Děti z dětského domova zakreslovali podstatně menší postavy, také postavy vynechávali, či doplňovali. Dále se projevovali touhou po pozornosti, některé z dětí touhou po dotyku, objemní, častým opakovaným navázáním kontaktu, s mou osobou. psychomotorickým neklidem, nesamostatností, potřebou doptávat se na instrukce, povídáním si se sebou, odpovídáním si na otázky.

Jako dva základní znaky ideální rodiny v kresbě byl zobrazován nejčastěji chybějící, chtěný sourozenec anebo neexistující domácí zvíře, jak vyplynulo z analýzy výsledků. Jsou rovněž potvrzením faktu, že nenakreslí – li autor(ka) kresby do rodiny někoho z rodičovského páru, je tato absence důkazem potíží v rodinném soužití, nesdílnosti, anebo závažnějšího problému (týrání), který by měl být dlouhodobě a odborně řešen. Výzkum je potvrzením poznatků, že většina dětí této

věkové skupiny své kresebné schopnosti hodnotí kladně a výsledné kresby považují za zdařilé, vyjadřují subjektivní spokojenost. Z analýzy zjištěných faktů a kreseb vyplývá jedinečnost a specifičnosti každé jednotlivé kresby.

Psaní této práce mi umožnilo hlouběji proniknout do tajů dětské kresby, shrnout a utřídit si dostupné odborné teoretické poznatky. Téma pro mě představovalo výzvu v oblasti interpretace dat u velmi specifického diagnostického nástroje – projektivní metody dětské kresby. Považuji za klad práce, že jsem se pokusila samostatně zhodnotit jednotlivé kresby a zrealizovat situaci výzkumného šetření a dotazování se, ač dosud nemám odborné zkušenosti s projektivními metodami. Věřím, že některé poznatky z této práce, tak jako hypotézy, zjištění a výsledky mohou být kvalitním vodítkem pro ostatní studenty a zájemce o dětskou kresbu. Také věřím, že výsledky a rozdílnosti v kresbě vybraných dětí mohou přispět k lepšímu pochopení „světa“ dítěte, jeho vztahů k rodině. Také mohou být vodítkem k pochopení dítěte a následné pomoci, pro práci psychologů, učitelů a vychovatelů ve vybraném dětském domově. V budoucnu bych se dále chtěla výzkumu věnovat a zaměřit se na znaky v kresbě dětí z dysfunkčního prostředí.

SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

Knižní publikace

1. ACKERMAN, M., J., KANE, A., W.: *Psychological Experts in Divorce Actions*, 4th edition, USA: Aspen Publishers, 2007, p. 503. ISBN: 978-0-7355-4926-5.
2. ČAČKA, O. *Psychologie vrstev duševního dění osobnosti a jejich autodiagnostika*. 2. vyd. Brno: Doplněk, 1998. 384 s. ISBN 80-7239-010-4
3. DAVIDO, Roseline. *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Vyd. 2. Překlad Alena Lhotová, Hana Prousková. Praha: Portál, 2008, 205 s., viii s. barev. obr. příl. ISBN 978-807-3674-151.
4. DI LEO, J., H.: *Interpreting Children's Drawings*, New York: Brunner-Routledge, 1983, p. 94-102. ISBN: 0-87630-327-0.
5. FRICK, P., J., BARRY, T., CH., KAMPHAUS, R., W.: *Clinical assessment of child and adolescent personality and behavior*, 3. edition, New York: Springer, 2010, p. 249. ISBN: 978-1-4419-0641-0.
6. HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-717-8303-X .
7. HERSEN, M.: *Comprehensive Handbook of Psychological Assessment, Personality Assessment*, New Jersey: John Wiley & Sons, 2004, p.396. ISBN: 0-471-41614-2.
8. KOLÁŘ, Z.: *Výkladový slovník z pedagogiky*. 583 vybraných hesel. Praha: Grada Publishing, a.s., 2012, s. 110. ISBN: 978-80-247-3710-2.

9. KOLUCHOVÁ, J. *Přehled patopsychologie dítěte I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989. ISBN 978-80-7262-492-8.
10. KREJČÍŘOVÁ, Dana a Marie VÁGNEROVÁ. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Vyd. 2. Editor Mojmír Svoboda. Překlad Alena Lhotová, Hana Prousková. Praha: Portál, 2009, 791 s. ISBN 978-807-3675-660.
11. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie 2., aktualizované vydání*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.
12. LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1974. 400 s. ISBN 80-7169-192-5.
13. MACHOVÁ, Jitka. *Biologie člověka pro učitele*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, c2002, 269 s. ISBN 80-718-4867-0.
14. MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. ISBN 80-04-25236-2.
15. MATĚJČEK, Z. *Náhradní rodinná péče*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-304-8.
16. MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993, 124 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-901-4247-8.
17. MLČÁKOVÁ, R.: *Grafomotorika a počáteční psaní*, Praha: Grada Publishing, a.s., 2009, s. 33. ISBN: 978-80-247-2630-4
18. MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-85850-75-3.

19. NOVÁK, T.: *O otcovské roli: Význam otce v rodině*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2013, s. 119-120. ISBN: 978-80-247-7863-9.
20. PIAGET, J., INHELDEROVÁ, B. *Psychologie dítěte*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-608-X.
21. ŘÍČAN, Pavel a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Dětská klinická psychologie*. Vyd. 1. Editor Mojmír Svoboda. Překlad Alena Lhotová, Hana Prousková. Praha: Grada, 1995, 398 s. ISBN 80-716-9168-2.
22. SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001, 173 s. ISBN 80-717-8559-8.
23. SVOBODA, Mojmír. *Psychologická diagnostika dospělých*. Vyd. 2. Praha: Portál, 1999, 342 s. ISBN 80-717-8327-7.
24. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha : Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0956-8.
25. VELENTA, M., MICHALÍK, J., LEČBYCH, M.: *Mentální postižení v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*, Praha: Grada Publishing, a.s., 2012,. ISBN: 978-80-247-3829-1.

Seznam příloh

Přílohy č. 1-5 kresba dětí z Dětského domova

Přílohy č. 6-10 kresba dětí z funkčních rodin

Chlapec- S (Dětský domov)- 8 let

Chlapec- D (Dětský domov)- 8 let

Dívka- D (Dětský domov)- 9 let

Chlapec L (Dětský domov)- 8 let

Dívka K (Dětský domov) - 10 let

Dívka T (funkční rodina)- 6 let

Dívka N (Funkční rodina)- 8 let

Dívka R (Funkční rodina)- 11 let

Dívka V (Funkční rodina)- 8 let

Dívka E (Funkční rodina) – 11 let

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno a příjmení autora/ky: Radka Guschlbauerová

Studijní program: Prezenční studium

Studijní obor: Psychologie

Název práce: Kresba ideální rodiny jako možný ukazatel psychosociální deprivace dítěte

Počet stran (bez příloh): 41

Celkový počet stran příloh: 10

Počet titulů české literatury a pramenů: 25

Počet titulů zahraniční literatury a pramenů: 4

Počet internetových odkazů: 0

Vedoucí práce: Mgr. Jan Kulháněk

Rok dokončení práce: 2014

Posudek vedoucího/oponenta bakalářské/diplomové práce na Pražské vysoké škole psychosociálních studií

Jméno a příjmení studenta/-tky: Radka Guschlbauerová

Obor studia: Psychologie

Název práce: Kresba

ideální

rodiny

ako

možný ukazatel psychosociální deprivace dítěte

Vedoucí/oponent práce: Mgr. Jan Kulhánek

Technické parametry práce:

Počet stránek textu (bez příloh): 41

Počet stránek příloh: 10

Počet titulů v seznamu literatury: 29

0**	1	2	3	4
-----	---	---	---	---

Výběr tématu

Závažnost tématu

	x			
--	---	--	--	--

Oborová příslušnost tématu

	x			
--	---	--	--	--

Originalita tématu a jeho zpracování

		x		
--	--	---	--	--

Formální zpracování

Jazykové vyjádření (respektování pravopisné normy, stylistické vyjadřování, zvládnutí odborné terminologie)

		x		
--	--	---	--	--

Práce s odbornou literaturou a prameny (citace, parafráze, odkazy, dodržení norem pro citace, cizojazyčná literatura)

		x		
--	--	---	--	--

Formální zpracování (jasnost tématu, rozčlenění textu, průvodní aparát, poznámky, přílohy, grafická úprava)

		x		
--	--	---	--	--

Metody práce

Vhodnost a úroveň použitých metod

		x		
--	--	---	--	--

Využití výzkumných empirických metod

		x		
--	--	---	--	--

Využití praktických zkušeností

	x			
--	---	--	--	--

Obsahová kritéria a přínos práce

Přístup autora k řešené problematice (samostatnost, iniciativa, spolupráce s vedoucím práce)

		x		
--	--	---	--	--

Naplnění cílů práce

		x		
--	--	---	--	--

		x		
--	--	---	--	--

Vyváženost teoretické a praktické části
v daném tématu

Návaznost kapitol a subkapitol

	x			
--	---	--	--	--

Dosažené výsledky, odborný vklad, použitelnost
výsledků v praxi

		x		
--	--	---	--	--

Vhodnost prezentace závěrů práce
(publikace, referáty, apod.)

		x		
--	--	---	--	--

Otázky a náměty k diskusi při obhajobě:

Celkové hodnocení práce (klady, nedostatky):

Studentka zvolila velmi užitečné téma, ke kterému má vztah a v rámci praxe též zkušenosti. V teoretické části chci ocenit kvalitní zpracování kapitoly o rodině a též o dětské kresbě. Výzkum trochu postrádá originalitu ve formulaci hypotéz, ovšem užitečnosti tématu to neubírá.

Doporučení k obhajobě: doporučuji*

Navrhovaná klasifikace: velmi dobrá

Datum, podpis: 22.5.2014

*

nehodící se, škrtněte

Posudek oponenta bakalářské práce na Pražské vysoké škole psychosociálních studií

Jméno a příjmení studentky: Radka Guschlbauerová

Obor studia: Psychologie

Název práce: Kresba ideální rodiny jako možná ukazatel psychosociální deprivace dítěte

Oponent práce: Mgr. Johana Růžičková

Technické parametry práce:

Počet stránek textu (bez příloh): 41

Počet stránek příloh: 10

Počet titulů v seznamu literatury: 29

0**	1	2	3	4
-----	---	---	---	---

Výběr tématu

Závažnost tématu

	1			
--	---	--	--	--

Oborová přiléhavost tématu

	1			
--	---	--	--	--

Originalita tématu a jeho zpracování

		2		
--	--	---	--	--

Formální zpracování

Jazykové vyjádření (respektování pravopisné normy, stylistické vyjadřování, zvládnutí odborné terminologie)

	1			
--	---	--	--	--

Práce s odbornou literaturou a prameny (citace, parafráze, odkazy, dodržení norem pro citace, cizojazyčná literatura)

	1			
--	---	--	--	--

Formální zpracování (jasnost tématu, rozčlenění textu, průvodní aparát, poznámky, přílohy, grafická úprava)

	1			
--	---	--	--	--

Metody práce

Vhodnost a úroveň použitých metod

		2		
--	--	---	--	--

Využití výzkumných empirických metod

		2		
--	--	---	--	--

Využití praktických zkušeností

		2		
--	--	---	--	--

Obsahová kritéria a přínos práce

Přístup autora k řešené problematice (samostatnost, iniciativa, spolupráce s vedoucím práce)

0				
---	--	--	--	--

Naplnění cílů práce

			3	
--	--	--	---	--

Vyváženost teoretické a praktické části v daném tématu

	1			
--	---	--	--	--

Návaznost kapitol a subkapitol

	1			
--	---	--	--	--

** 0 – nehodnoceno; 1 – výborně; 2 – velmi dobře; 3 – dobře; 4 – neprospěl/a

Dosažené výsledky, odborný vklad, použitelnost výsledků v praxi

			3	
--	--	--	---	--

Vhodnost prezentace závěrů práce (publikace, referáty, apod.)

		2		
--	--	---	--	--

Otázky a náměty k diskusi při obhajobě:

1. V čem vidíte možná omezení psychoanalytického výkladu dětské kresby?
2. Jak jste došla k vytyčení právě těchto a ne jiných hypotéz?

Celkové hodnocení práce (klady, nedostatky):

Ve své bakalářské práci se autorka zabývá dětskou kresbou jakožto možným ukazatelem psychosociální deprivace dítěte.

V teoretické části autorka popisuje vývojové období mladšího školního věku, rodinu především z hlediska její funkčnosti, dále rozebírá dětskou kresbu a její využití v projektivních diagnostických metodách a problematiku deprivace u dětí. Tuto část práce pokládám za poměrně vydařenou, obsah jednotlivých kapitol se vztahují k hlavnímu tématu, neobjevuje se tzv. vata, témata, která by s ústředním problémem nesouvisely, nebo souvisely jen okrajově. Co se v textu bohužel nevyskytuje takřka vůbec, je kritická diskuse, což považuji za problém zvláště u kapitoly věnující se kresbě a jejímu výkladu, v níž vychází autorka především z výkladu Davido (2008), aniž by alespoň reflektovala, že jde o pojetí psychoanalytické přiřazující každému znaku v kresbě jasně daný význam.

Cílem praktické části BP je dle autorky zjistit, zda, a jaké, existují rozdíly v kresbě dětí z tzv. funkčních rodin a dětí z dětských domovů. Základní metodou kvalitativního šetření byl rozbor kresby ideální rodiny, doprovodnými metodami byl rozhovor a pozorování dětí při samotném kreslení. Autorka si stanovila tři hypotézy, což je samo o sobě u kvalitativního designu poměrně nezvyklé (používáme spíše výzkumných otázek). Tyto hypotézy jsou následující:

1. Kresba dětí z funkčních rodin bude obsahovat reálné postavy a reálné situace, které děti v rodině zažívají.

2. Děti z dětského domova budou v kresbě znázorňovat postavy podstatně menšího vzhledu, nežli děti z funkčních rodin.

3. V kresbě dětí z DD se budou objevovat i postavy, které v reálné situaci nejsou přítomny. Jako dosti problematický vidím fakt, že autorka své hypotézy nijak nezduodňuje, např. odkazem na jiný výzkum, tvrzení získané z jiného odborného textu atp.

Druhým problematickým místem je složení výzkumného vzorku, který je dosti heterogenní (věkově, genderově). Věkové rozpětí od šesti do jedenácti let je vzhledem k proměnám dětské kresby v tomto období příliš široké. Nerovnoměrné je rovněž genderové rozložení - vzorek dětí z funkčních rodin tvoří pouze dívky. Jako relevantní se v tomto světle jeví otázka, jsou-li zjištěné rozdíly skutečně výsledkem přítomnosti či nepřítomnosti psychosociální deprivace či něčeho zcela jiného, což ovšem zpochybňuje validitu celého výzkumu.

Po formální stránce je práce v pořádku, text je srozumitelný, nikoliv ovšem zjednodušující, dobře čtivý.

Doporučení k obhajobě: doporučuji

Navrhovaná klasifikace: velmi dobře

Datum, podpis:

20.5. 2017